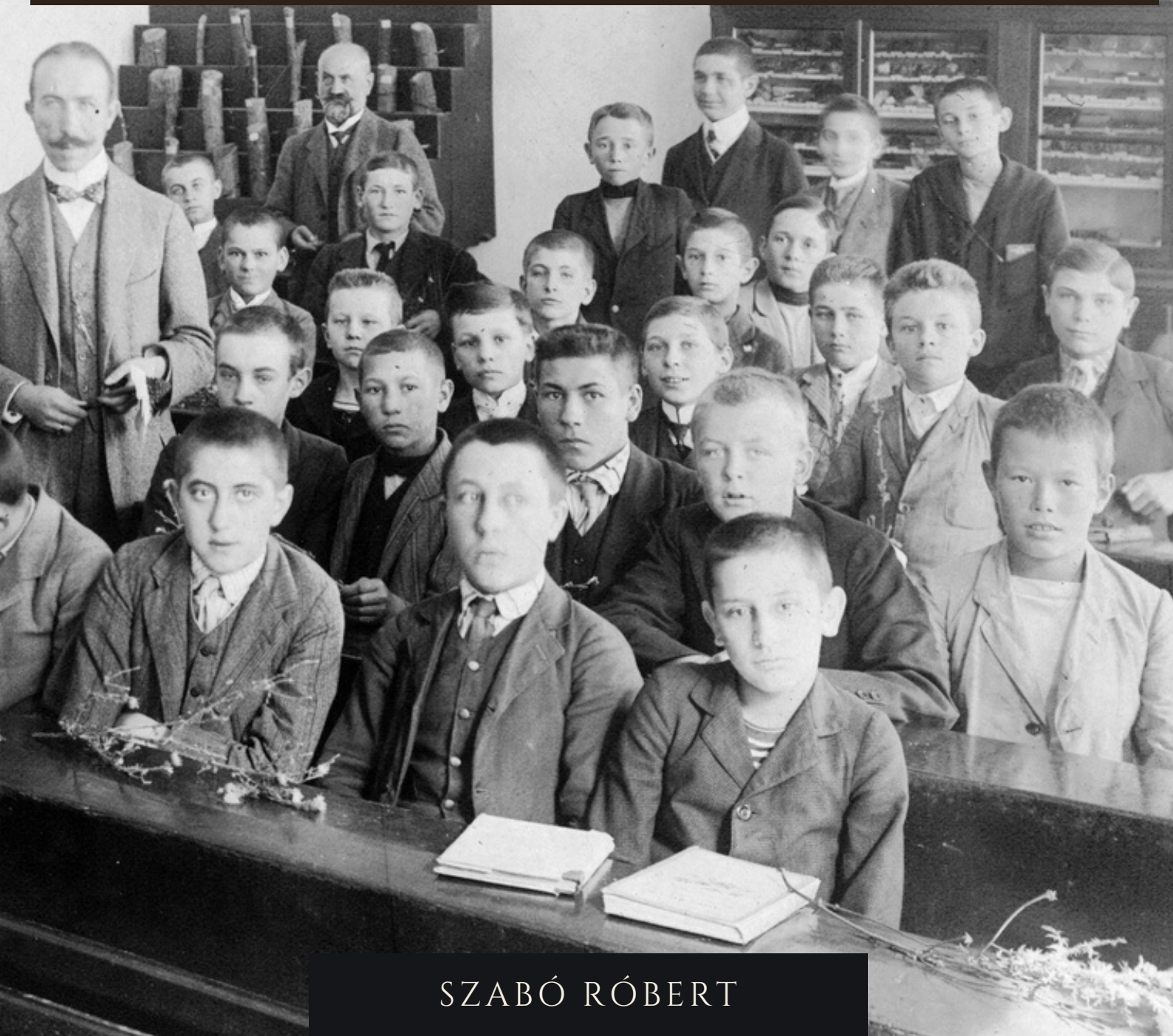


CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2020/8. SZÁM

"FÜTYÜLTÜNK AZ ÉRETTSÉGIRE, A GIMNÁZIUMRA,
A TANÁRI KARRA"

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS ÉRETTSÉGI ELŐKÉSZÍTŐ-TANFOLYAMOK
RENDSZERE



SZABÓ RÓBERT

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödök Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám
Tóth Eszter Zsófia

Felelős szerkesztő: Gellért Ádám

© Szabó Róbert, 2020
© Clio Intézet, 2020

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: Osztálykép, 1918. Evangélikus Líceum. Sopron, Széchenyi tér. Fortepan, 52971.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

- 4 BEVEZETÉS
- 6 A KUTATÁS FORRÁSAI
- 7 AZ EGYÉVI ÖNKÉNTESSÉGTŐL AZ
ELŐKÉSZÍTŐ-TANFOLYAMOKIG
- 8 *Az egyévi önkéntes kedvezmény rendszerének
átalakítása*
- 11 *„Érettnek lenni kötelező!” – a hadiérettségi
intézmény megszületése*
- 12 AZ ELŐKÉSZÍTŐ-TANFOLYAMOK
MEGSZERVEZÉSE
- 18 *Az előkészítő-tanfolyamok megszervezésének
közvetlen okai*
- 21 *Az előkészítő-tanfolyamok tananyaga*
- 24 *Az előkészítő-tanfolyamok eredményessége*
- 35 AZ ELŐKÉSZÍTŐ-TANFOLYAMOK
JELENTŐSÉGE
- 37 AZ ELŐKÉSZÍTŐ-TANFOLYAMOK
ÉRTÉKELÉSE
- 41 KITEKINTÉS
- 45 ÖSSZEGZÉS
- 46 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS
IRODALOM

I. Bevezetés¹

Bár napjainkban az első világháború hadtörténetének megismerése mellett egyre nagyobb hangsúly kerül a háborús háttország jellegzetességeinek, gazdasági és társadalmi viszonyainak feltárására, még mindig kevés szó esik a háború alatti oktatásügy szereplőiről és sajátosságairól. Korábbi kutatásaimban ezért ennek a hiánynak a legalábbis részleges pótlására törekedtem. 2017-ben régi középiskolám, a Kalocsai Szent István Gimnázium (régiben Kalocsai Érseki Főgimnázium) első világháborús történetét megismerve² elvégeztem az iskola háborús áldozatvállalásának összegyűjtését, amely adatbázis a hősi halált halt, valamint a kitüntetett katonák névsorát és legfontosabb személyes adatait tartalmazza.³ 2018-ban lehetőségem nyílt az iskola első világháborús történetével kapcsolatos kutatásom egy részének elmélyítésére. A gimnázium tanulóinak iskolai szorgalmát, illetve tanulmányi eredményeit elemeztem statisztikai módszerekkel a világháborús tanévekre vonatkozóan, majd az abból nyert eredményeket összevettem az ország más középiskoláiban fennálló helyzettel. Legfontosabb célom az volt, hogy a statisztikai eredmények alapján az Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) bemutatott munkámban igazoljam: a tanulóifjúság tanulmányi eredményeinek, valamint szorgalmának és magatartásának (tanévenkénti) megváltozása összefüggésben van a háború hatásaként létrejövő gazdasági és társadalmi keretrendszerrel.⁴ Mivel az említett kutatásaim során rálátást nyertem a háború alatti oktatásügy legfontosabb sajátosságaira, a 2019–2020. évi Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) ösztöndíja segítségével tovább bővítettem vizsgálatom körét. E kutatásban arra vállalkoztam, hogy általánosságban is megértsem az első világháborús hadiériettség intézményének bonyolult működését, különös tekintettel a második háborús, 1915–1916-os tanévtől kezdve megszervezésre kerülő, ún. „előkészítő-tanfolyamok” lebonyolításának körülményeit (megszervezésének okait, tananyagát, eredményességét, jelentőségét és a kortársak által történt értékelését). Az első világháború alatt ugyanis

¹ Hálámat fejezem ki Szerencsés Károlynak, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék egyetemi docensének, hogy témavezetői munkájával járult hozzá tanulmányom megjelenéséhez. Hasonlóan mondok köszönetet szakmai segítségéért Pollmann Ferencnek, illetve Lakatos Andornak, a Kalocsai Főegyházmezei Levéltár vezetőjének, továbbá a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárnak, valamint az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Magyar Országos Levéltárnak, hogy rendelkezésemre bocsátották a kutatás elvégzéséhez szükséges forrásanyagokat. Végül ugyancsak köszönetemet fejezem ki Gellért Ádámnak, a Clio Intézet társ-ügyvezetőjének a tanulmány megszerkesztésében nyújtott segítségéért. A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-19-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatásával készült.

² Szabó, 2019a.

³ Szabó, 2018.

⁴ Szabó, 2019b.

a közoktatásban új, addig nem látott elemek bukkantak fel, amelyek bevezetésének célja egyértelműen az lehetett, hogy a háború miatt megváltozott tanítási-tanulási környezetet valamiképpen normalizálják, sőt inkább „hozzáidomítsák” a fennálló körülményekhez.

Jelen tanulmányomban e kutatás eredményeinek egy részét mutatom be, és ezzel teszek hozzá a témával kapcsolatos eddigi szerény hazai szakirodalomhoz. Elsőként a háború alatti oktatás két főszereplőjének, a tanerőnek és a tanulóifjúságnak a megváltozott helyzetét vizsgálom. Ezt követően áttekintem az 1914 augusztusától 1916 júniusáig tartó időszakot, amikor a kormányzat átalakította a háború által érintett, sorköteles korú tanulók számára az egyévi önkéntes kedvezmény rendszerét és bevezette a hadiérettségi intézményét egyfajta tanulmányi kedvezmény gyanánt. Ezután térek rá írásom fő témájára, az előkészítő-tanfolyamok történetére. Többek között szó esik majd az előkészítő-tanfolyamok megszervezéséről, a megszervezés közvetlen okairól, tananyagáról, eredményességéről és az azokat befolyásoló tényezőkről, valamint a jelentőségüket bizonyító tényezők bemutatásáról. Végül, ugyancsak értékelem a tanfolyamokat, mint a fennálló helyzet orvoslására szolgáló megoldást a kortársak szemszögéből. Zárásként rövid kitekintést adok arról is, hogy hogyan örökölte át a Tanácsköztársaság a világháborús hadiérettségi rendszerét, illetve, hogy annak megszüntetésével miként tudott normalizálódni a középszintű magyar oktatás az első világháború befejezését követő zavaros időszakban (1918–1919). Több, főleg társadalomtörténeti vonatkozású résztéma vizsgálatát később tervezem elvégezni. Ez egyrészt a háború alatt hadiérettségit tett tanulók korábbi és későbbi pályafutásának vizsgálatát jelenti, akiknek a karrierjét a háború idején rendes érettségi vizsgát tett, tehát nem besorozott tanulók pályafutásával fogom összehasonlítani. Ez ugyanis véleményem szerint lehetővé teszi, hogy a háborús rendszerben érettségit tett, a háborút követően hazatért és később valamilyen pályán elhelyezkedő személynek az iskoláztatása korábbi szakaszában, valamint a munkaerőpiacon elért sikerét összehasonlíthatóvá tegyük a rendes érettségit tett személyek sikerességével. A hadiérettségi sajátosságainak feltárását más hadviselő államokra vonatkozóan is vizsgálni kívánom, így például szükséges lenne megvizsgálni a Németország vagy Nagy-Britannia területén ez idő tájt fogantatosított oktatásügyi változásokat, majd összevetni azokat a hazai rendszerrel. Végül, ugyancsak doktori kutatásom során tervezem részleteiben is feltárni az első világháborús hadiérettségi és előkészítő-tanfolyamok helyzetével analóg (főként szocialista-kommunista berendezkedésű), magyarországi történelmi időszakok – mint a Tanácsköztársaság hadiérettségi vagy a Rákosi-kor alatt megszervezett szakérettségi rendszer – hasonlóságait, illetve különbségeit.

II. A kutatás forrásai

Annak ellenére, hogy kutatásom nem mikrotörténeti, hanem az első világháborús oktatás egy igen specifikus témáját dolgozza fel, nem rendelkezünk a kérdéskörre vonatkozó historiográfiával. Ebből adódóan a tanulmány fókuszaként vizsgált előkészítő-tanfolyamok történetének feltárásakor létező szakirodalomra csak csekély mértékben tudtam támaszkodni, a feldolgozás elsősorban levéltári forrásokra és a korabeli sajtóanyagra alapult.

A levéltári források közül a legjelentősebb iratanyagot a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) található Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1954) fondjából származó, háborús oktatásüggyel kapcsolatos dokumentumok jelentették. Ezekből elsősorban az Egyetemekre, főiskolákra, középiskolákra vonatkozó (1868–1918) állagot (K 500) használtam fel. A „Tanulók háborús vizsgakedvezményeiről” szóló iratok (160–166. csomó) különösen gazdag forrásanyagot szolgáltatottak az első világháborús hadiérettségi, illetve előkészítő-tanfolyamok működésének, előnyeinek és hátrányainak feltárásához.⁵

A korábbi kutatásaim során már felhasználtam a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárból (KFL) származó iratanyagokat is, amelyekből a Kalocsai Érseki Főgimnázium (1766–1948) történetének számomra releváns időszakára vonatkozó része (KFL, VI.1. 12–13. doboz) szinte hiánytalanul megőrződött, és így betekintést nyújt (többek között) a tanulók számára rendelkezésre álló, háborús kedvezményekkel kapcsolatos miniszteri rendeletekbe.⁶ Ugyanakkor, főként a hadiérettségi és az előkészítő-tanfolyamok kortárs értékelésére vonatkozóan hasznosítottam különféle sajtóanyagokat, azokból is a napi vagy heti rendszerességgel megjelenő lapokat. Ezek alfabetikus rendben a következők voltak: Budapesti Hírlap, Kalocsai Néplap, Kecskeméti Napló, Kecskeméti Ujság, Magyarország, Mohácsi Hírlap, Pécsi Napló, Pesti Hírlap, Somogyvármegye, Szeged és Vidéke, Világ. E gazdag sajtóanyag feldolgozása a releváns visszaemlékezések, naplórészletek (Kókay László naplója, Győry Dezső regényes visszaemlékezése, stb.) mellett a kérdéskörrel kapcsolatos egyéni életutak megvilágítását segítette elő, színesítve és sokoldalúan is alátámasztva vizsgálatom megállapításait és következtetéseit.

⁵ MNL OL, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára, I. A vallás-és közoktatásügy kormányzata, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1954). K 500 Egyetemekre, főiskolákra, középiskolákra vonatkozó iratok (1868–) 1915–1918. 160–166. csomó. Tanulók háborús vizsgakedvezménye.

⁶ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, VI. Egyéb intézmények iratai (1766–20. sz.) 1. Kalocsai Érseki Főgimnázium.

III. Az egyévi önkéntességtől az előkészítő-tanfolyamokig

Az első világháború kitörése az élet más egyéb területei mellett alapvető változásokat hozott az oktatási körülményekben, s abban is leginkább talán a középiskolák életében. Ezek a változások érzékenyen érintették egyrészt a középiskolai tanerőt, amelynek helyzete már az első háborús tanévben (1914–1915) megváltozott: számos új feladattal „gazdagodtak” (pénzsegélyek és hadikölcsönök népszerűsítése és begyűjtése, háborús ünnepek megszervezése, iskolai konyhakertek gondozása, stb.) az iskolán túli kötelezettségeik mellett.⁷ Ugyanakkor, mivel a tanítók, tanárok felét már ebben a tanévben behívták katonai szolgálatra⁸ – a szakmai és erkölcsi szempontból gyakran megkérdőjelezhető helyettesítő tanárok alkalmazása mellett –⁹ egyre többen kényszerültek egyre magasabb óraszámban (heti 20–22 óra a korábbi 16–18 óra helyett) tanítani.¹⁰ Emiatt, míg 1914–1915-ben a tanári kar is határozottabban, „önfeláldozó buzgósággal” látott hozzá az ifjak neveléséhez, a háború elhúzódása a pedagógusok kifáradásához vezetett.¹¹

Másrészt, a háború felbolygatta a középiskolai tanulóifjúság mindennapjait is.¹² Többek között, számos iskolai épületet lefoglalt a hadsereg sebesültekórház céljaira,¹³ ami miatt egész osztályokat kellett összevonni. Tovább növelte számukat a háború utolsó éveiben mind kritikusabbá váló fűtő- és nyersanyaghiány,¹⁴ aminek másik következménye az iskolai „kényszerszünetek” számának és hosszának megnövekedése, illetve a tanév hosszának megrövidülése (októbertől májusig tartott a korábban általános szeptembertől júniusig helyett) lett.¹⁵ Sőt, mivel 1915-ben a háborús vészhelyzetre hivatkozva csökkentették az iskolák számát,¹⁶ illetve a háború hatásaként a létfenntartás sokak számára jelentősen megnehezült, a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények száma is jelentősen megnövekedett¹⁷ a háborús esztendőben.¹⁸

⁷ Bihari, 2008: 146–147.

⁸ A középiskolai tanári személyzet létszáma az 1913–1914. tanévben működő 4684 főről az 1917–1918-as tanévre 3708 főre apadt, ami mintegy 21%-os csökkenést jelent. Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924: 366.

⁹ Mann, 2002: 85.; Bihari, 2014: 400.

¹⁰ Berkeszi, 1989: 61.; Mann, 2002: 85.; Bihari, 2008: 98.

¹¹ Komárik, 1935: 25.

¹² Bihari, 2014: 400.

¹³ Szoleczky, 2015: 49.

¹⁴ Mann, 2002: 85–91.

¹⁵ Csunderlik, 2017: 95.

¹⁶ Molnár, 2015: 211.

¹⁷ A fiatalkorú bűnözés mértéke már 1916-ban emelkedni kezdett, ami odáig fajult, hogy az 1916 és 1918 között letartóztatott személyek több, mint 15%-a fiatalkorú volt, míg ez az arány békeidőben mindössze 6–8% körül mozgott. Eközben az elkövetett cselekmények is egyre súlyosabbá váltak a háború második felében, hiszen a fiatal tolvaj- és betörőbandák már a katonaszökevényekkel is együttműködtek. Bihari, 2008: 115–116.

¹⁸ Völgyesi, 2016: 131.

Mindeközben, a tanárokhoz hasonlóan fogták „háborús munkára” a tanulóifjúságot is: a gyűjtési akciókban, illetve hadikölcsön-jegyzésben való jelenlétük mellett részt vállaltak a mezőgazdasági munkálatokban, valamint különféle ruhadarabokat készítettek a hadsereg hiányos felszerelésének pótlására is¹⁹ (ezek voltak az ún. „hadijótékonyások”).²⁰

Mindezt figyelembe véve, megállapítható – ahogy erre már korábbi kutatásomban²¹ rámutattam –, hogy a háború az évek alatt szinte teljesen ellehetetlenítette a rendes tanítást.²² A tankerületi főigazgatók,²³ de még a vallás- és közoktatásügyi miniszter²⁴ (a továbbiakban VKM) is tehetetlenek voltak azzal a tendenciával szemben, hogy a háborús hatások következtében a tanulmányi színvonal, illetve a fegyelem és a magatartás radikálisan zuhant. Az állam legfontosabb feladata azonban talán nem is az volt, hogy megszüntesse, vagy megpróbálja visszafordítani az említett folyamatot, hanem az, hogy minden erejével támogassa a már a „félábbal a fronton lévő”, önkéntesként bevonuló vagy évről-évre besorozott középiskolás korú ifjakat, akik a háború kitörése következtében kénytelenek voltak félbehagyni tanulmányaikat.

1. Az egyévi önkéntes kedvezmény rendszerének átalakítása

A katona-tanulók körébe tartozó középiskolás ifjak bevonulásának első szakaszát a még iskolát látogató,²⁵ a szükséges életkort²⁶ azonban már meghaladó tanulók önkéntes jelentkezése jelentette. Ezzel kapcsolatban a sajtó már 1914 októberében arról cikkezett, hogy míg Németországban mintegy 2 millió tanuló jelentkezett önként a háborúba, addig

¹⁹ Torma, 2016: 176.

²⁰ Tallózás a szegedi Értesítőben. *Szeged és Vidéke*, 1916. július 22., 3.

²¹ Szabó, 2019b: 6.

²² Torma, 2016: 65.

²³ Az 1883. évi XXX. törvénycikkely írta elő a középiskolákra vonatkozóan, hogy felettük az állami főfelügyeleti jogot a király nevében a vallás-és közoktatásügyi miniszter, közvetlenül pedig a tankerületi főigazgatók gyakorolják. Mészáros, 2000: 224.

²⁴ A vallás-és közoktatásügyi miniszteri posztot 1913 februárjától 1917 júniusáig Jankovich Béla, majd 1918 májusáig Apponyi Albert gróf töltötte be. A világháború utolsó szakaszában, 1918 májusától 1918. október végéig ifjabb Zichy János gróf lett az oktatásügy legelső személye. Mann, 1996: 84–85.

²⁵ Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása idején (1867–1914) a magyarországi középiskola 8 osztályból állt, s a 10 és 18 éves korú fiatalokat (fiúkat, majd később a lányokat is) integrálta. Két fő típusa a gimnázium, illetve a reáliskola volt. Mindkét intézménytípus érettségi vizsgával zárult, de amíg az előbbi a humán tantárgyak oktatására helyezte a hangsúlyt, addig az utóbbi a természettudományos ismeretek és a modern nyelvek tanítására koncentrált. Romsics, 1999: 40. Előírás volt, hogy egy-egy tanév sikeres elvégzéséhez minden tanuló sikeres osztályvizsgát tegyen az adott tantárgy adott tanévre vonatkozó tananyagából, megszerelve ezáltal az arról tanúsító osztálybizonyítványt. Azok, akik a középiskolai tanulmányaikat magántanulóként végezték el, vagy valamilyen oknál fogva (például betegség) nem voltak jelen az osztályvizsgákon, a számonkért tananyagból magánvizsgát tettek.

²⁶ A háború előtt az újoncra szóló törvények alapján azok kerültek sorozásra, akik az adott esztendőben éppen a 21. életévüket töltötték be. Erről Magyarországon az 1889. évi VI. törvénycikkely rendelkezett. Szijj–Ravasz, 2000: 710.

Magyarországon, a „lelkesedés hazájában” e szám az előzőnél (arányosan) jóval csekélyebb volt. A Magyarország című lap 1914. október 2-i száma szerint ennek oka abban rejlett, hogy – bár természetesen tartottak attól, hogy 1915 tavaszára a háború befejeződik²⁷ – a tanulmányok félbeszakadásának félelme, a gimnáziumi tanulmányokból még hátralévő osztálybizonyítvány(ok), illetve az érettségi bizonyítvány elvesztésének lehetősége visszatartotta őket.²⁸ A tanulók ezért felhívták „az illetékes körök figyelmét az ifjúság magasztos és dicséretreméltó törekvésére”, s azt a kérést fogalmazták meg, hogy hozzák előbbre számukra az érettségi vizsga letételének lehetőségét, sőt (a békeidőben megszokott májusi-júniusi vizsgaidőszak helyett) akár már ősszel bonyolítsák is le.²⁹ Egy héttel később – a talán túlságosan is túlzó kérés miatt – a Budapesti Hírlap október 13-i száma már azt írta, hogy indítványozza a tanári körök kezdeményezésével, hogy a háború miatt az érettségi vizsgákra a karácsonyi szünet alatt kerüljön sor.³⁰ Mivel e koncepciót hamarosan több más sajtóorgánium is magáévá tette,³¹ így a törekvés híre már vidéken is terjedt.³²

Mindez feltételezhetően hozzájárult ahhoz, hogy a hónap végén a honvédelmi miniszter (a továbbiakban HM) rendelkezzen az érintett, aktív hadi szolgálatot teljesítő katona-diákok helyzetéről. Mivel Magyarországon már 1882 óta létezett az ún. „egyévi önkéntesség” rendszere³³ – amely azok számára jött létre, akiket különféle okoknál fogva (továbbtanulás, karrier) akadályozott volna a Magyar Királyi Honvédségnél kötelezően letöltendő két esztendő –, a legkézenfekvőbb megoldásnak e kedvezmény keretrendszerének átalakítása tűnt.

²⁷ Felhívás a középiskolai ifjúsághoz. *Pesti Hírlap*, 1914. október 18., 13.

²⁸ Az 1883. évi XXX. törvény ugyanis, amely a dualizmus korában a középfokú oktatásra vonatkozó legfontosabb előírásokat, s így az érettségi vizsga intézményének legfontosabb ismérveit is rögzítette, nem ismerte a háborús állapotokra vonatkozó előírásokat. Háborús érettségi. *Budapesti Hírlap*, 1914. október 14., 1.

²⁹ A tanulóifjúság a háborúban. *Magyarország*, 1914. október 2., 8.

³⁰ Az érettségi. *Budapesti Hírlap*, 1914. október 13., 11.

³¹ Az érettségi bizonyítvány. *Pesti Hírlap*, 1914. október 20., 8.

³² A kaposvári gimnazisták és a háború. *Budapesti Hírlap*, 1914. október 21., 11.

³³ A közös hadseregben már létező egyévi önkéntességi rendszer a Magyar Királyi Honvédség tartalékos tisztikarának alapját nyújtó katonai rendszerként került megszervezésre 1882-ben. Létrehozásának elsődleges oka az volt, hogy a krónikus tiszthiány miatt a Monarchia tartalékos tisztekre vonatkozó, a társadalom művelt, iskolázott rétegeiből származó ember-igényét nem érte el a Magyar Királyi Honvédség. A honvédség egyévi önkénteseinek képzését már kezdettől fogva központilag végezték, ám 1889-től a megnövekedett létszám miatt mindegyik kerület székhelyén, az oda külön elhelyezett egyévi önkéntesi iskolák létesültek. Ezek 1912-től tartalékos tiszti iskolává alakultak át. Az önkéntesek kb. 1 éven keresztül előbb gyakorlati, majd elméleti oktatáson vettek részt, ezt követően pedig tanulmányi eredménytől függően érthettek el rendfokozatokat, s így tartalékos tisztekké (hadapród-tiszthelyettes, zászlós, hadnagy) válhattak. Az egyévi önkéntességi képzés a háború kezdetén megváltozott: a két havi újonckiképzés után a tartalékos tisztek pótalakulatokhoz kerültek, majd további három havi képzést követően a menetszázadokkal jutottak ki a frontra. Szijj–Ravasz, 2000: 146.; Berkó, 1928: 163–170.

A háború kitörése következtében foganatosított változtatások alkalmazási lehetőségeiről a HM. 17139/1914. B. eln. sz. rendelete (1914. október 26.) tudósított. A rendelet értelmében az 1894-ben és 1895-ben született, tehát azokat a 19 és 20 éves középiskolai tanulókat illette meg kedvezmény amiatt, mert középfokú tanulmányaik alapján – ha a háború nem tört volna ki – mint egyévi önkéntesek teljesíthették volna katonai szolgálatukat. A háború kitörésével viszont kénytelenek voltak félbehagyni tanulmányaikat, így azok utólagos pótlása érdekében különleges kedvezményeket kellett biztosítani számukra.

A HM rendelete ezáltal a még be nem vonult, ám sorköteles korú, az utolsó (nyolcosztályos gimnáziumot tekintve a nyolcadik osztályos) vagy az utolsó előtti (hetedikes) évfolyamba tartozó tanulókat kívánta előnyökhöz juttatni, akik esetében várható volt, hogy még az 1914–1915-ös tanév vége előtt bevonulnak. Ugyancsak intézkedni kellett a már 1914. október 1-je előtt önkéntesen bevonult katonatanulók tanulmányi helyzetével kapcsolatban is.

Ezért a rendelet mindkét tanulói csoport – akiket együttesen csak „egyévi önkéntesjelölteknek” neveztek – számára lehetővé tette, hogy ha bevonulnak és a fronton katonai szolgálatot teljesítenek, úgy tanulmányaik későbbi befejezéséhez szabadságot nyerjenek. Ugyanakkor, mivel erre általában hadiszolgálatuk teljesítése közben került sor, a rendelet értelmében tanulmányi célokból hazatérhettek, majd e szabadság lejárta után visszatértek a frontra és leszolgálták az egy esztendőből még hátralévő időt.

Az egyévi önkéntesség rendszerének átalakításában a legjelentősebb kedvezményt tehát az jelentette, hogy amennyiben a jelöltek a „tudományos képzettség” (azaz a bizonyítványok) megszerzését hivatalosan is igazolták, úgy a rendelet szerint véglegesen elnyerhették az egyévi tényleges szolgálat kedvezményét, vagyis újabb katonai szolgálatot többé nem kellett teljesíteniük.³⁴

A fennálló helyzetet bonyolította, hogy 1914 novemberében, az egyre nagyobb veszteségek miatt sor került az 1894-ben született, 20 éves ifjak besorozására is. Ezt a rendelkezést 1915 elején egy újabb újoncozási törvény, az 1915. évi II. törvénycikk követte,³⁵ amely változás már a középiskola felső osztályaiba (V–VIII.) járókat (is) érintette, hiszen a rendelet a védkötelezettség alsó határát 18 esztendőre szállította le.³⁶ Ez azt jelenti, hogy az említett rendelkezéssel az átalakított egyévi önkéntességi kedvezmény keretrendszeréhez képest bővült az érintett tanulók köre, hiszen az 1914. októberi rendelet

³⁴ KFL, VI.1. 747/1914. A V.K.M. körrendelete az egyévi önkéntesség ügyében.

³⁵ Nagy, 1977: 69.

³⁶ Tóth, 2015: 13–14.

az 1895–1896-os évfolyamra nem vonatkozott. A kormány előtt tehát az a feladat állt, hogy oldja meg a már korábban bevonult, illetve az 1915 első felében besorozásra váró, 1894–1896. közötti évfolyamba tartozó tanulók problémáját: azt, hogy ha tanulmányaikat a haza „védelme” céljából félbe is kell szakítaniuk, legalább ne veszítsenek el tanulmányaikból egyetlen tanévet sem.

2. „Érettnnek lenni kötelező!” – a hadiérettségi intézmény megszületése

Az említett cél érdekében hozták meg „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények kiegészítéséről szóló” 1915. évi XIII. törvénycikket, amelynek feladata az volt, hogy az állam megvédje a hadbavonuló ifjú nemzedéket azoktól a hátrányoktól, amelyek a bevonulás miatt tanulmányaik terén érthették őket. A konkrét intézkedéseket a „tényleges népfölkelési szolgálatra behívandó főiskolai, középiskolai és a középiskolákkal hasonrangú intézetek növendékei részére nyújtandó tanulmányi kedvezményekről” szóló,³⁷ VKM 913/1915. sz. rendelet (1915. január 26.) tartalmazta, amely a hadiszolgálatra alkalmas 1891.,³⁸ illetve 1895–1896. születésű tanulók részére adott ki utasításokat.

Eszerint az V–VII. osztályosok számára ki kellett adni az ötödik, illetve hatodik osztályos tanév elvégzéséről szóló osztálybizonyítványt a tanévben addig elért eredményeik alapján, bevonulásuk előtt egy héttel; aki pedig kétes „előmenetelű” (bizonytalan érdemjegyű) volt vagy magántanulóként járt iskolába, annak (javító)vizsgát kellett tartani³⁹ a VKM 1347/1915. sz. rendelete (1915. február 12.) szerint 1915. március 18–23-a között⁴⁰ – vagyis valódi (írásbeli és szóbeli) vizsga megszervezése nélkül.

Ugyanakkor, a VIII. osztályosok számára azt írta elő a rendelet, hogy lehetőség szerint a tanárok a tananyag „lényeges részeit” számukra 1915 márciusának végéig (konkrétan a VKM 1347/1915. sz. rendelete (1915. február 12.) szerint 1915. március 18–23-a között⁴¹) befejezzék, annak érdekében, hogy „a tanév vége előtt bizonyítványt nyert tanulók ismereteiben nagyobb hiányok ne merüljenek fel”.⁴² Ugyanis, a tananyag gyorsított lezárását

³⁷ Kukkonka, 2018: 109.

³⁸ A felsorolásban azért nem szerepel az 1892., 1893. és 1894. évfolyam, mert ezekről a HM az egyévi önkéntesség rendszerének említett átalakításakor (1914. október) egyszer már rendelkezett.

³⁹ KFL, VI.1. 63/1915. Rendelet az 1891, 1895 és 1896. években született tanulókra nézve.

⁴⁰ KFL, VI.1. 88/1915. Rendelet a VIII. o. „alkalmas” okról.

⁴¹ Uo.

⁴² KFL, VI.1. 63/1915. Rendelet az 1891, 1895 és 1896. években született tanulókra nézve.

követően ők már márciusban leteheték a valódi, de a békeidők alatt megszokott komplex (írásbeli és szóbeli) vizsga helyett csupán az írásbeli részből álló osztályvizsgát.

A rendeletben a leginkább megdöbbenő azonban nem is az utóbbi, hanem az volt, hogy az osztályvizsga-bizonyítvány kiadását egy ún. „szabályszerű előzetes elbírálás” követte, ami annyit jelentett, hogy a tanulókat azok középiskolai előmenetele alapján az intézetek lényegében „éretté” nyilvánították.⁴³ Vagyis, az említett érettségi bizonyítvány – az ún. hadiérettségi bizonyítvány – megszerzéséhez az érintett tanulóknak nem kellett vizsgát tenniük, a jegyeket az iskolai igazgatóság és a tanári testület a tankerületi főigazgatóval, vagy távolléte esetén annak helyettesével együtt, egy konferencia keretében határozta meg,⁴⁴ a VKM 1347/1915. sz. rendelete (1915. február 12.) szerint 1915. március 25–31-e között.⁴⁵

Nem esett szó viszont az említett rendeletekben a már korábban bevonult katonatanulók helyzetének rendezéséről. Erről ugyanis csak később, a VKM 2232/1915. sz. rendelete (1915. április 30.) által született konkrét határozat: a rendelet kimondta, hogy az 1914–1915-ös tanév első felében bevonult nyolcadik osztályos tanulók – amennyiben katonai parancsnokságuktól tanulmányi célokból szabadságot nyernek – az illető, vagy a következő tanévekben bármikor-akármikor végzős magánvizsgára bocsáthatók, érettségi bizonyítványuk pedig az utóbbi alapján állítható ki.⁴⁶ Ezzel szemben, súlyos mulasztásnak tekinthető, hogy az osztálybizonyítvány(ok) megszerzésére vonatkozó esetleges lehetőségeket homály fedte azok számára, akik a szükséges életkorhatárt betöltve, ám alacsonyabb iskolai osztályt látogatva vonultak be a háborúba.

IV. Az előkészítő-tanfolyamok megszervezése

A 1914–1915-ös tanévben hozott rendelkezések azt mutatják, hogy a kormány nem számított a háború elhúzódására. Feltételezhető ugyanis, hogy nem csak a katonai hadvezetőség, s így a honvédelmi, de a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is hitt ekkor még abban, hogy 1915-ben a háború győztesen befejezhető. Éppen ezért tartható reálisnak a Magyarország című lap 1915. decemberi vélekedése, miszerint a normál érettségi vizsgák elmaradása ad hoc, „tűzoltó-jellegű” megoldásnak tűnik,⁴⁷ amelyre a későbbi háborús

⁴³ Erre utal a fejezetnek címének választott „Érettnek lenni kötelező!” felszólítás, amely Kukkonka Judit: „Iskolapadból a frontra” című írásából származik. Kukkonka, 2013.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ KFL, VI.1. 88/1915. Rendelet a VIII. o. „alkalmas”-okról.

⁴⁶ KFL, VI.1. 224/1915. a.) A besorozott tanulók VIII. o. vizsgálata.

⁴⁷ Szerkesztői üzenetek. *Magyarország*, 1915. december 12., 21.

tanévekben már egyáltalán nem került sor. Ezt az álláspontot igazolják emellett a hadiértségi-bizonyítványok kiosztásának körülményei⁴⁸ is.

A második háborús, 1915–1916-os tanévben – miután 1915 októberében besorozták az 1897-es évfolyamot is, 1916-ban pedig már az 1898-asokra került a sor – tovább bővült a kedvezményekre jogosult, (az iskolát normál módon látogató diákok, illetve) aktív hadi szolgálatot teljesítő katona-tanulók köre. Olyan intézkedésekre volt tehát szükség, amely kielégítő megoldást nyújt az érintett tanulók egyre növekvő „tömegének”. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ekkor már több ideje volt a minisztériumnak arra, hogy a besorozott, illetve besorozásra váró tanulók helyzetéről rendelkezzen.

Az ekkor születő, két legfontosabb rendelkezés közül az egyik kiterjesztette a magánvizsga letételére jogosult katona-tanulók körét. Az 1897-es vagy annál korábbi évfolyamba tartozó katona-tanulók számára ugyanis a VKM 14090/1916. sz. rendelete (1916. január 29.) tette lehetővé az elvégzett osztály előírása nélkül, hogy a tanév hátralévő részében (a nyári szünidőn kívül) bármikor magánvizsgát tehetnek arról az osztályról, amelybe az 1915–1916-os tanév elején beiratkoztak.⁴⁹

A másik intézkedéssel megszületett az előkészítő-tanfolyamok⁵⁰ koncepciója, amelyet az elhúzódó, akár több iskolai tanéven keresztül is tartó háború esetére hoztak. Az előkészítő-tanfolyam, mint a második háborús, 1915–1916-os tanévben bevezetett új „felkészülési”, majd „vizsgázási” lehetőség lényegében azt jelentette, hogy a már korábban

⁴⁸ A VKM 15306/1915. sz. rendeletében (1915. február 13.) előírták, hogy a nyolcadikosként besorozott tanulók számára az osztály- és érettségi bizonyítvány még a bevonulás előtt kiadandó. KFL, VI.1. 79/1915. Rendelkezés a VIII. o. vizsgálatokra vonatkozólag. Két hónappal később a VKM 38968/1915. sz. rendelete (1915. április 14.) ezt – a HM utasítására – annyiban módosította, hogy a bizonyítványokat a bevonulás (1915. április 15.) előtt egy héttel kell kiadni (azaz 1915. április 7–8-án). Április 6-án azonban a VKM a bevonulás központi elhalasztása miatt arra utasította az iskolákat, hogy a bizonyítványokat még tartsák vissza és folytatódják a tanítás. Csakhogy az iskolák zöme már kiadta a bizonyítványt a közelgő húsvéti szünetre való tekintettel (március 27-éig bezárólag), a tanulókat pedig már szélnek eresztették. Ezért utólag kellett jóváhagyni az iskolák intézkedéseit és kimondani, hogy már megtörtént kiadások miatt a rendelet betartása nem kötelező érvényű. KFL, VI.1. 202/1915. Rendelkezés az éretts. bizonyítványok kiadásáról. A miniszter így a bizonyítványok kiosztásának, illetve az alkalmasnak talált tanulók elbocsátási időpontjának meghatározását a tankerületi főigazgatók hatáskörébe utalta, nagy döntési jogkört nyújtva az iskolák vezetőségének, akiknek méltányossági okokból a szülők kéréseit kellett figyelembe venniük. Ugyanakkor, a szülők kérésére lehetőség volt arra is, „*hogy a már érettségi bizonyítvánnyal ellátott gyermekük az intézetet tovább látogathassa*”, viszont egyetlen tanulót sem lehetett arra kényszeríteni, „*hogy érettségi bizonyítvánnyal a zsebében újra visszajöjjön az iskola padjaiba*”. Új rendelet a hadiértségi-ről. *Somogyvármegye*, 1915. április 22., 3.

⁴⁹ KFL, VI.1. 57/1916. Minisztr. rendelet a tananyagfőelosztással a felső osztályokban.

⁵⁰ A VKM rendeleteiben rendre felbukkanó „előkészítő-tanfolyam” elnevezés véleményem szerint a legadekvátabb kifejezés, ezért tanulmányomban én magam is ezt használom. A tanfolyamoknak azonban volt több más egyéb, alternatív elnevezési módja is: hívták őket „*cursusoknak*” vagy „*kurzusoknak*”, sőt „*póttanfolyamnak*” is. Emellett, Győri Sándor egyévi önkéntes, tartalékos őrmester, a Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanulója az előkészítő-tanfolyamok szinonimájaként a „*Studien Urlaub*” („*tanulmányi kiruccanás*”) elnevezést használta (1917. július 5.). MNL OL, K 500. 1917–11–141. 106061/1917. Győri Sándor egyéves önkéntes tartalékos őrmester, a Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium tanulójának kérelme (1917. július 5.) a VII-es és VIII-os osztályvizsgáihoz az 1917–1918-as tanév elejére.

bevonult, VI. osztályt végzett (hetedikes), illetve VII. osztályt végzett (nyolcadikos) katonatanulók (illetve a tanévről-tanévre éppen sorozás alá került, az iskolát normál módon látogató tanulók) gyorsított eljárásban „sajátíthatták el” a középiskolai tanulmányaikból még hátralévő egy-két tanév tananyagát, egy körülbelül egy-másfél hónapos kurzus keretében. Ezt a VII. és VIII. osztályos⁵¹ tanulókra vonatkozó, „hadi osztályvizsgák”, illetve a „hadiérettségi vizsga” letétele követte, amely vizsgák szerkezete alapvetően eltért a békeidőben, illetve az első háborús tanévben lebonyolított vizsgák felépítésétől, hiszen csakis írásbeli részből állt, szóbelit ugyanis nem tartalmazott!

Létrehozásukról a VKM 40962/1916. sz. rendelete (1916. május 10.) adott ki elsőként utasításokat. Eszerint az 1916-ban vagy azt megelőzően besorozott, illetve önként bevonult 1898-as (vagy korábbi) évfolyamú katonatanulók, amennyiben a VII. osztályt már korábban elvégezték, de a VIII. osztály vagy az érettségi vizsga letételére már nem volt már lehetőségük, úgy jelentkezhetnek az első ízben megszervezésre kerülő előkészítő-tanfolyamokra. Ez azt jelentette, hogy amennyiben a katonai parancsnokságtól 1916. május 25-e és június 25-a között szabadságot kaptak, úgy az egy hónapos kurzus elvégzésével befejezheték tanulmányaikat: lehetett a valódi, ám csupán írásbeli részből álló nyolcadikos osztályos osztályvizsgát, sőt a hadiérettségi vizsgát is.⁵²

A VKM 40962/1916. sz. rendeletét kiegészítő 56972/1916. sz. rendelet (1916. május 16.) pedig lehetővé tette, hogy a tanfolyamra az 1898-as évfolyamú, iskolát látogató rendes- vagy magántanulók is jelentkezhessenek, amennyiben elvégezték a VII. osztályt, illetve, ha a VKM 61484/1916. sz. rendelete (1916. május 20.) értelmében 1916. május 29-éről június 30-ára halasztották el bevonulásuk időpontját.⁵³

Mivel az előkészítő-tanfolyam koncepciója már a második háborús tanévben beváltotta az állam által hozzá fűzött reményt – azaz, hogy minél több tanuló szerezze meg a tanulmányai folytatásához vagy befejezéséhez szükséges bizonyítványait –, alkalmazása az utolsó háborús, 1917–1918-as tanévig változatlanul fennmaradt. Az egyes tanévek tanfolyamaira vonatkozó, katonatanulókat érintő legfontosabb adatokat a miniszteri rendeletek alapján összeállított 1. táblázat tartalmazza.

⁵¹ A tanfolyamokon való részvételt a középiskola felső osztályaiba tartozó V. és VI. osztályosoknak nem engedélyezték, hiszen ők katonai szempontból általában fiatalok voltak, illetve nekik még viszonylag sok idő (3–4 tanév) volt hátra középiskolai tanulmányaik befejezéséig. Ennélfogva számukra a második háborús tanévtől kezdve az önálló, általában a fronton történő felkészülésű magánvizsgák álltak rendelkezésükre.

⁵² KFL, VI.1. 235/1916. Hadiérettségire előkészítő-tanfolyamról.

⁵³ KFL, VI.1. 264/1916. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatójának leirata (1916. május 24.).

| Háborús tanév | Tanfolyam időtartama | Évfolyam (osztály) | Tanfolyam hossza [nap] |
|---------------|-------------------------------|--------------------|------------------------|
| 1915–1916 | 1916. május 25 – június 25. | 1894–1898. (VIII.) | 30 |
| 1916–1917 | 1917. március 1 – április 14. | 1899. (VII.) | 45 |
| 1917–1918 | 1918. február 1 – március 14. | 1900. (VII–VIII.) | 45 |
| | 1918. április 1 – április 28. | 1894–1900. (VII.) | 28 |
| | 1918. május 1 – május 24. | 1894–1899. (VIII.) | 24 |

1. táblázat⁵⁴

A háborús tanévekben lebonyolított előkészítő-tanfolyamok időtartama, az azokon részt vett tanulók évfolyama, illetve osztálya, valamint a tanfolyamok hossza napban kifejezve.

A harmadik háborús, 1916–1917-es tanévben a VKM 2257/1917. sz. rendelete (1917. február 20.) értelmében az 1899-as születésű, VII. osztályt végzett tanulók,⁵⁵ ha bevonulásuk időpontját elhalasztották (március 10-ről április 18-ára), jelentkezhetnek a március–áprilisi tanfolyamra. Az 1917. március 1-én elkezdett és április 14-én befejezett előkészítő-tanfolyamon a tanulók egy hónap alatt átvették a nyolcadik osztályos tananyagot, majd abból április 14–18-a között valódi, ám csupán írásbeli részből álló osztályvizsgát és hadiérettségi vizsgát tettek. Az előző tanévhez képest újítként, az előkészítő-tanfolyamon részt kellett vennie minden nyolcadik osztályosnak, azoknak is, akik nem voltak

⁵⁴ A táblázat adatainak forrása a KFL által őrzött miniszteri rendeletek.

⁵⁵ A VKM 8689/1916. sz. rendelete (1917. január 18.) az 1899-es születésű VII. és VIII. osztályos tanulók helyzetének kezelésével kapcsolatban szervezte meg az előző tanévhez képest újítást jelentő, ún. „tananyag-összefoglalásokat”. KFL, VI.1. 51/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 8689/1917. sz. rendeletéről (1917. január 20.). Ezek a rendes előadásokba beépítve, az adott hetedikes és nyolcadikos osztályokban 1917. január közepén-végén kezdődtek el, és mivel 4–5 héten át tartottak, február végéig kellett befejezni őket. KFL, VI.1. 144/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 2257/1917. sz. rendeletéről (1917. február 22.); KFL, VI.1. 51/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 8689/1917. sz. rendeletéről (1917. január 20.). Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatójának egy későbbi (1917. április 29.) leírata szerint az összefoglalások célja az volt, hogy a tanévben megszerzett tudást a tanulók „nagyobb egységben”, rendszerezetten és összefüggéseikben is lássák. Ehhez az előírás szerint az alapfogalmak, szabályok és tételek ismételt hangsúlyozása, megbeszélése és kikérdezése tűnt szükségesnek. Az összefoglalásokon minden tanulónak részt kellett vennie: aki nem így cselekedett, azt arra kötelezheték, hogy a következő tanév megkezdése előtt az előző osztályról külön, díjjal terhelt „magánvizsgát” tegyen. (Mivel az összefoglalásokat lényegében az évvégi osztályvizsgák helyett tartották meg, a távollét egyet jelentett azzal, hogy a tanuló sikertelen osztályvizsgát tett az adott évfolyamból.) Az osztályonként és tárgyanként tartott „befejező összefoglalásokat” egy-egy osztályban, egy napon legfeljebb három tantárgyból lehetett elvégezni. A mintegy háromórás összefoglalásokon az iskolaigazgató vagy annak megbízottja elnökölt, esetleg a tankerületi főigazgató vagy távolléte esetén annak helyettese. Érdeklőség, hogy rajtuk a szülők és gyámok is részt vehettek, sőt általánosan még „az iskola iránt érdeklődő közönség” is. KFL, VI.1. 241/1917. KFL, VI.1. 45/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 44462/1917. sz. rendeletéről (1917. április 15.). Az összefoglalásokon nem csak a hadi-szolgálatra alkalmasnak talált sorköteleseknek, hanem minden hetedikes és nyolcadikos tanulónak részt kellett vennie; a nem sorköteleseknek viszont a tanítás az összefoglalások után rendes óraszámában, márciusban folytatódott a tanítás az adott tantárgy tanévből elmaradt anyagrészeiből. KFL, VI.1. 51/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 8689/1917. sz. rendeletéről (1917. január 20.). Az összefoglalások lezárultával (február végén) a sorköteles tanulók rendre hetedikes, illetve nyolcadikos valódi, ám csupán írásbeli részből álló osztályvizsgát tettek, a nyolcadik osztályosok március 3-ig bezárólag pedig leteheték a hadiérettségi vizsgát is (bevonulásukra 1917. március 10-én került sor). KFL, VI.1. 144/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 2257/1917. sz. rendeletéről (1917. február 22.).

sorkötelesek. Ők a rendelet szerint azonban nem tehettek vizsgát a tanfolyam végén, hanem azt a tanév végén kellett megtenniük.⁵⁶ Ugyanakkor, a miniszter lehetővé tette, hogy a tanfolyamokra az 1898–1899-es vagy annál korábbi születési évfolyamhoz tartozó katonatanulók is jelentkezhessenek, amennyiben e célból katonai hatóságuktól ideiglenes szabadságot kapnak.⁵⁷

Az utolsó háborús, 1917–1918-as tanévet tekintve, az 1900-as évfolyamba tartozó VII. és VIII. osztályosok számára a miniszter egy 1918. február 1-től március 14-ig tartó előkészítő-tanfolyam megtartását írta elő, amelyen a nem sorköteles tanulóknak is részt kellett vennie. Bevonulásukat ennek megfelelően elhalasztották; erre a nyolcadikosok vonatkozásában előbb március 17-ét határozták meg,⁵⁸ majd a VKM 1629/1918. sz. rendelete (1918. február 5.) már március 15-ét írt elő. A tanfolyam végén a VII. osztályos tanulók valódi, csak írásbeli részből álló osztályvizsgát, a VIII. osztályosok pedig ugyanilyen osztályvizsgát és hadiérettségi vizsgát tettek. A rendelet szerint a VII. és VIII. osztályosok is március 12-én délig kézhez kaphatták bizonyítványukat,⁵⁹ amit a VKM 2303/1918. sz. rendelete (1918. február 21.) a nyolcadikosok tekintetében március 8-a, déli 12 órára módosított, míg a hetedik osztályosokra a korábbi dátum továbbra is érvényes maradt.⁶⁰ (Ennek köszönhetően, az előkészítő-tanfolyam effektíve csak március 11-éig tartott, hiszen március 12-én már bizonyítványosztás volt.)

A sikeres⁶¹ osztályvizsgát tett, az iskolát rendszeren látogató VII. osztályosok bevonulásának időpontját azonban a VKM 2304/1918. sz. rendelete (1918. március 2.) mégis elhalasztotta április 28-ára, hogy felvételt nyerhessenek az április 1-jén kezdődő előkészítő-tanfolyamra. A tanfolyamon részt vett tanulók bizonyítványukat április 30-án kapták kézhez.⁶² A tanfolyam nyolcadik osztályosoknak meghirdetett részét a miniszter 1918. március 8-án tett kiegészítésében kibővítette a nyolcadikos magántanulókra is, amennyiben azok a VII. osztály sikeres elvégzéséről március 12-ig bizonyítványt nyertek.⁶³ Szintén kiterjesztette azokra az 1894–1899. évfolyamba tartozó, 1917. október 15-én bevonult katonatanulókra is, akik az 1917–1918-as tanév első felében a VIII. osztályt

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ KFL, VI.1. 29/1918. A VKM 7/1918. sz. rendelete.

⁵⁹ KFL, VI.1. 110/1918. A VKM 1629/1918. sz. rendelete (1918. február 5.).

⁶⁰ KFL, VI.1. 144/1918. A VKM 2303/1918. sz. rendelete (1918. február 21.).

⁶¹ A sikertelenül vizsgázók nem vehettek részt az áprilisi tanfolyamon, nekik 1918. március 15-én be kellett vonulniuk. KFL, VI.1. 160/1918. A VKM 2304/1917. sz. rendelete.

⁶² Ugyanakkor annak érdekében, hogy ezen tanulók az iskolák még a hetedik osztályvizsgáról szóló osztálybizonyítvány kiadását követően is foglalkoztassák, március 12-e és április 1-je között kötelezően részt kellett venniük a nyolcadik osztályosok rendszeres előadásain. Uo.

⁶³ KFL, VI.1. 177/1918. A VKM 2371/1917. sz. rendelete.

látogatták. Ugyancsak jelentkezhettek azok a katona-tanulók, akik már korábban elvégezték a VII. osztályt. Mindezt hasonlóan megtette a miniszter a tanfolyam hetedik osztályosoknak meghirdetett részére vonatkozóan: kibővítette ugyanis azoknak, akik rendre a VII. osztályt látogatták a tanév első félévében, illetve akik korábban már elvégezték a VI. osztályt.⁶⁴

Ugyanakkor, a tanévben újra besorozott, 1894–1899. évfolyamba tartozó, az iskolát rendes módon látogató VIII. osztályos tanulók bevonulását is elhalasztotta a miniszter június 1-jére a korábbi május 15-éről. Megrendezésre került ugyanis egy újabb előkészítő-tanfolyam 1918. május 1–24-e között, amelyen egyrészt az említett évfolyamú nyolcadikosok, másrészt az említett évfolyamú, az áprilisi tanfolyamon sikeres osztályvizsgát tett hetedikes tanulók vehettek részt (ezek az iskolát normál módon látogató, rendes tanulóokra értendőek). Ezen kívül, a májusi előkészítő-tanfolyamra lényegében már bármilyen, 1894–1899. évfolyamba tartozó, 1918-nál korábban bevonult, VII. osztályt végzett katona-tanuló felvehető volt, ha szabadságot kapva részt vett az áprilisi tanfolyamon is (kivéve, akik ebben a tanévben már két osztályvizsgát is tettek). A nyolcadik osztályos tananyagot számonkérő valódi, de csupán írásbeli részből álló osztályvizsgára május 25-én, a hadiérettségi vizsgára május 27-én; a bizonyítványok kiadására pedig a következő napon került sor.⁶⁵

A májusi előkészítő-tanfolyam megszervezésének jelentőségére Nagy Endre: Az első világháború diák-katonái című tanulmányában hívta fel a figyelmet: leírta, hogy már-már komikus felállás jött létre az újra besorozott évfolyam és a szabadságot nyert katona-tanulók helyzetében. Ugyanis, előfordult, hogy 1918 áprilisában az egy osztályhoz tartozó, 1900-as évfolyamhoz tartozó tanulók már érettségi tanfolyamon vettek részt, miközben a hazatérő, 1892 és 1898 között született osztálytársaik, a katona-tanulók még csak a VII. osztályos előkészítő-tanfolyamot végezték. Az iskolák rendes tanulóit – katonai szempontból újoncok – tehát április 22-én már az érettségi bizonyítványukat szerezték meg, miközben fiatalabb, de már katona osztálytársaik április 28-án még csak a VII. osztályos osztálybizonyítványt! Nagy Endre ennek tulajdonítja, hogy megszervezésre került a májusi tanfolyam is:

„Úgy látszik, fonáknak tartotta ezt a helyzetet a minisztérium is, mert április utolsó hetében sürgős rendelkezés érkezett az iskolákhoz, hogy a VII. osztályt a katona-tanfolyamon elvégzett diák-katonákat fel kell venni a május 1-től 28-ig tartó érettségi katonatanfolyamra, s így május végén megkaphatják érettségi bizonyítványukat”.⁶⁶

⁶⁴ KFL, VI.1. 29/1918. A VKM 7/1918. sz. rendelete.

⁶⁵ KFL, VI.1. 29/1918. A VKM 7/1918. sz. rendelete.

⁶⁶ Nagy, 1977: 71.

A problémára különben már 1917. november 3-án felhívta a miniszter figyelmét Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója az 1917 őszen tartott pótsorozás eredményeiről írt véleményes jelentésében.⁶⁷

Az 1917–1918-as tanév egyértelmű jelentősége az előző háborús tanévekkel szemben, hogy megszűnt az a korábban még – legalábbis a hivatalos szinteken – elfogadott elv, hogy egy tanuló egy évben csak egy osztályról tehet vizsgát. Ugyanis, az 1900-as évfolyamú, 1917 januárjában még csak VII. osztályosok az 1918 áprilisában megszervezett előkészítő-tanfolyam keretében már VIII. osztályosokká válhattak, április végén pedig még az érettségit is letehették. Ehhez hasonlóan, az 1894–1899-es évfolyamba tartozó hetedikesek az áprilisi előkészítő-tanfolyamon a hetedikes, majd a májusin a nyolcadikos osztályvizsgát tették le, ebben a hónapban pedig le is érettségizhettek.

1. Az előkészítő-tanfolyamok megszervezésének közvetlen okai

Mint már az előzőekben megállapítottuk, az előkészítő-tanfolyamok megszervezésének oka a háború egyre növekvő katona-igényének kielégítése volt. Ez egyrészt azzal függött össze, hogy rendezni kellett az éppen sorköteles korba lépő ifjak bevonulatásának kérdését. A háborús társadalom és gazdaság egyre sürgetőbb igénybevétele következtében azonban nem volt idő arra, hogy a hadvezetőség évről-évre megvárja az éppen sorköteles korú tanulók leérettségizését és bevonulását. A háború sikeres megvívásához a hadrafogható katonák hatékonyabb „kitermelése” szükségeltetett, márpedig – mint később látni fogjuk – a katona-tanulók alig tudtak időt szakítani tanulásra a katonai szolgálatuk teljesítése közben. Emellett, ha még maradt is (volna) elég idejük vagy energiájuk rá, akkor is a fronton, távol az iskolától – bármiféle útmutatás, segítség nélkül –, autodidakta módon kellett elsajátítaniuk az ismereteket. Mindezt figyelembe véve pedig alig feltételezhető, hogy a katona-tanulók egy csekély hányada is sikeres osztály- vagy érettségi vizsgát tudott volna tenni. Ellenben, az iskolában tartott tanfolyamokon a tanárok vették át az irányítást és adtak útmutatást a tudás elsajátításában. A tanfolyamok megszervezése és lebonyolítása ezáltal hasznos lehetett nem csak a rosszabb, de a szorgalmas tanulók számára is.⁶⁸

⁶⁷ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 178063/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató véleményes felterjesztése (1917. november 3.) a miniszterhez az 1917 őszen besorozott katona-tanulók osztály-, illetve érettségi vizsgáira vonatkozóan.

⁶⁸ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 178063/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató véleményes felterjesztése (1917. november 3.) a miniszterhez az 1917 őszen besorozott katona-tanulók osztály-, illetve érettségi vizsgáira vonatkozóan.

Másrészt, a már bevonult katona-tanulók vonatkozásában említhető, hogy az egyévi önkéntes-jelölteket hátrány érte volna, ha a számukra rendelkezésre álló egy esztendő alatt nem szerezték volna meg az egyévi önkéntesség kedvezményének érvényesítéséhez szükséges „tudományos képzettséget”. Ugyanis, a VKM 5074/1914. sz. körrendelete (1914. október 26.) megfogalmazta, hogy akik nem tudtak sikeresen levizsgázni, azok a Magyar Királyi Honvédség esetében kötelesek voltak egy második esztendőt is leszolgálni a hadseregben, az egyévi önkéntes-jelölti minőségük pedig megszűnt.⁶⁹ Ezért, a „tudományos képzettség” megszerzésének fontosságáról a Kalocsai Néplap már 1916. február elején beszámolt, s megfogalmazta, hogy az előkészítő-tanfolyamok megszervezésének elsődleges motivációja az lehetett, hogy tisztképzés céljából a hadseregnek érettségivel rendelkező katonákra volt szüksége.⁷⁰ Vagyis, ennek tudatában – fejtegette a Néplap 1916. március 25-én – „*az a helyzet állott elő, hogy sok száz a harc téren hősiességével kiváló diákokat hadapróddá neveztek ki, de rangjukat elvesztik, ha kinevezésük után három hónappal⁷¹ meg nem szerzik [...] az érettségi vizsgálatról szóló bizonyítványukat vagy oklevelüket*”.⁷²

Ugyanakkor, mivel az említett tanulók az előírt vizsga sikeres elvégzése esetén a hadsereg ranglétráján is előrébb juthattak, létfontosságú volt számukra annak teljesítése. Ennek igazolására számtalan egyéni példát említhetünk. A teljesség igénye nélkül érdemes például idézni Hajdu László, a Békéscsabai Rudolf Főgimnázium VII. osztályos tanulója, egyéves önkéntes tizedes Scholtz Gusztáv bányakerületi evangélikus püspökhöz írt (1917. augusztus 3.), a nyolcadikos osztály- és az érettségi vizsga letételére vonatkozó kérelmét, amelyben úgy fogalmazott, hogy „*[...] sarkal az ambitio, hogy a katonai pályán is többre vibessem, tisztí rangot nyerhessek; a minék egyetlen feltétele most már az érettségi vizsga letétele [...]*”.⁷³

Ugyancsak az érettségi bizonyítvány megszerzésének égető szükségét emelte ki 1917. február 1-jén írt levelében Bíró Dezső, a m. kir. debreceni 3. honvéd népfelkelő gyalogezred közlegénye: „*Érzem, tudom, miszerint jövőm a katonai pálya leend, mely azonban csak úgy érhető el, ha a szükséges előképzettséget megszerzem*”.⁷⁴ Győri Sándor, a Pancsovai Magyar Királyi Állami

⁶⁹ KFL, VI.1. 747/1914. A V.K.M. körrendelete az egyévi önkéntesség ügyében.

⁷⁰ A háború és a középiskolai tanulók. *Kalocsai Néplap*, 1916. február 5., 5.

⁷¹ Éppen ezért volt létfontosságú, amit a VKM 40962/1916. sz. rendelete (1916. május 10.) említett, miszerint a katona-tanulók bizonyítványainak kiosztására az említett vizsgák sikeres teljesítése után azonnal sor került, majd a tanulók, visszatérve csapattesteikhez, igazolhatták a részvételt és az eredményt katonai parancsnokságuknak. KFL, VI.1. 235/1916. Hadiérettségire előkészítő-tanfolyamról.

⁷² A harctéren levő diákok vizsgálata. *Kalocsai Néplap*, 1916. március 25., 2.

⁷³ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 60403/1917. Hajdu László, a Békéscsabai Rudolf Főgimnázium VII. osztályos tanulója, egyéves önkéntes tizedes Scholtz Gusztáv bányakerületi evangélikus püspökhöz írt (1917. augusztus 3.) kérelme a nyolcadikos osztály- és az érettségi vizsga letételére.

⁷⁴ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 17756/1917. Bíró Dezső, a m. kir. 3. debreceni honvéd népfelkelő gyalogezred közlegényének levele a VI. osztályos magánvizsga letételére vonatkozóan a Debreceni Református Főgimnáziumban (1917. február 1.).

Főgimnázium VII. osztályos tanulója, a cs. és kir. 29. gyalogezred egyéves önkéntese, tartalékos őrmestere szintén a ranglétrán való előrelépéshez kívánta megszerezni az érettségi bizonyítványt. Kérelmében úgy fogalmazott, hogy „*az a gyötrő gondolat is bánt, hogy katonai pályámon előhaladni nem tudok*”.⁷⁵

Ugyancsak az érettségi bizonyítvány megszerzésének, vagy inkább katonai okokból való „elszalasztásának” lehetőségét taglalta naplójában Kókay László. A Szegedi Városi Piarista Gimnázium VII. osztályt végzett tanulója 1915 júniusában vonult be⁷⁶ és 1916 januárjában az olasz harctérre került.⁷⁷ Az ekkor már őrzetőként szolgáló⁷⁸ Kókay itt értesült arról 1916. május 16-án, miszerint „*azokat, kiket a háború visszatart középiskolai végzettségük befejezésétől*”,⁷⁹ május 25-e előtt szabadságra küldik az érettségi vizsga letétele, s így az érettségi bizonyítvány megszerzése céljából.

A katona-tanuló már a lehetőség első említésekor megjegyezte, hogy a hír hallatára nagyon izgatott, így kevésbé tudott örülni az éppen ezidőtájt megindított tiroli Strafexpedition (magyarul „büntetőhadjárat”)⁸⁰ sikerének. Kifejezte aggodalmát ugyanis amiatt, hogy a szabadságáig fennmaradó tíz napban még kiküldik egységét az állásba és nem tud épségben szabadságra menni, amivel talán szertefoszlik az előléptetéséhez fűzött remény is:⁸¹

*„Mégfoghatatlan, hogy így féljen valaki, mint én most, annyira izgatott vagyok és ideges a félelemtől, hogy már magam haragszom magamra, s bármennyire is küzdök a félelem ellen, nem sikerül legyőzöm. Ja, a szabadság, az érettségi, a tiszti rang mind csábító dolgok, amikért érdemes rettegni, s melyeket már csak egy könnyű sebesülés következtében is elveszítenék”.*⁸²

⁷⁵ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 196979/1917. Győri Sándor, a Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium VII. osztályos tanulója, a cs. és kir. 29. gyalogezred egyéves önkéntese, tartalékos őrmestere kérelme a VIII. osztályos magánvizsga letételére vonatkozóan.

⁷⁶ Kókay, 2019: 257.

⁷⁷ Uo. 258.

⁷⁸ Uo. 260.

⁷⁹ Uo. 200–201.

⁸⁰ Hajdu–Pollmann, 2014: 195–202. Az 1916. május 15-én megindított, Conrad von Hötzendorf (1852–1925) vezérkari főnök által megtervezett offenzíva („dél-tiroli offenzíva” vagy „asiago-i csata”) célja az Asiago-Padova irányában történő osztrák-magyar előrenyomulást célozta meg, bekerítve ezáltal az Isonzónál állomásozó olasz seregeket. A végül kudarcba fulladt támadás végcélja különben Olaszország ellenállásának megtörése volt a Balkán megszállása után felszabadult osztrák-magyar erőkkel.

⁸¹ Kókay, 2019: 200–201.

⁸² Uo. 208–209.

2. Az előkészítő-tanfolyamok tananyaga

Fontos megjegyezni, hogy az 1915–1916-os tanévtől kezdve megrendezésre kerülő előkészítő-tanfolyamok megszervezésének és zökkenőmentes lebonyolításának feladata a tantestületre hárult.⁸³ Az egyes szaktanárok készítették el ugyanis az egyes tárgyakból lebonyolítani kívánt tanfolyamok tantervét, illetve határozták meg azok óraszámát (ezekhez egy-egy rendkívüli konferenciát kellett összehívni az érintett pedagógusok részvételével). A konferencián megállapított tantervet ezután az illetékes tankerületi főigazgatónak továbbította a tanári kar, aki elfogadta vagy változtatandó javaslatokat⁸⁴ tett azzal kapcsolatban.⁸⁵ Ezáltal nem meglepő, hogy – mivel például a Kalocsai Néplap is egyértelműen megfogalmazta, hogy az előkészítő-tanfolyamok „*órabeosztása igen nehéz feladatok elé állítja [...] a tanárokat*”,⁸⁶ – a miniszter tiszteletdíjban részesítette az azzal kapcsolatos munkába aktívan bekapcsolódó pedagógusokat.⁸⁷

Ugyanakkor, az egyes tantárgyakból szükséges heti óraszámot a miniszter rendeleti úton írta elő. Az 1916–1917-es tanévben tartott, március 1-től április 14-ig lebonyolított tanfolyamon például az érettségi tantárgyakból heti 3 magyar, 4 latin, 3 történelem, 2 matematika és 4 fizika megtartása lett előírva, míg a nem érettségi tárgyak tekintetében németből heti 3, görögből 4, görögpótlóból 4, filozófiából 3, franciából pedig ugyancsak 4 óra előadását tette kötelezővé a központi utasítás.⁸⁸

Az egyes iskoláknak azonban – ismerve a helyi lehetőségeket, illetve korlátokat – jogukban állt változtatásokat tenni a heti órászámmal kapcsolatban. Kiváló példa erre, hogy

⁸³ Sőt, a tanárok számára, az 1917–1918-as tanév február–márciusi tanfolyamára vonatkozóan a VKM 7/1918. sz. rendelete (1918. január 2.) még azt is előírta, hogy a szolgálatot teljesítő katona-tanulók tananyagban fellépő hiányosságainak pótlásáról a tanári karnak az igazgatósággal együtt kell külön gondoskodnia! Azt azonban nem fejtette ki részleteiben a VKM, hogy miként gondolja a felzárkóztatás megvalósítását. KFL, VI.1. 29/1918. A VKM 7/1918. sz. rendelete.

⁸⁴ Amennyiben az utóbbira került a sor, a tanároknak azt mihamarabb módosítania kellett. Erre említhetjük példaként azt az esetet az 1917–1918-as tanévből, a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban tartott tanfolyamok tananyagával kapcsolatban, amikor Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerület főigazgatója megjegyezte, hogy a VII. osztályban „*A színek hatása a szívre cz. magyar dolgozat, amely fiziológiai és pszichológiai előismeretek nélkül megfelelően alig készíthető el, más – talán a háborús időkkel kapcsolatos – tétellel cserélendő ké?*”. A főigazgató továbbá azt is javasolta, hogy mivel úgysem fognak írásban vizsgázni az érintett tanulók, így inkább ne, vagy csak 1–2 írásbeli házidolgozatot írassanak velük tanáraik. KFL, VI.1. 120/1918. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója reagál a gimnázium tananyag-felterjesztésére (1918. február 14.).

⁸⁵ KFL, VI.1. 144/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 2257/1917. sz. rendeletéről (1917. február 22.).

⁸⁶ Katona tanító-jelöltek előkészítő tanfolyama. *Kalocsai Néplap*, 1916. május 27., 2.

⁸⁷ KFL, VI.1. 235/1916. Hadiérettségire előkészítő-tanfolyamról.

⁸⁸ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 70208/1917. A szegedi tankerületi főigazgató írásos jelentése (1917. május 24.) a tankerületben 1917. március–áprilisban megtartott előkészítő-tanfolyamról.

a Szegedi tankerület területén az egyes iskolák tantestületei hogyan változtatták meg a VKM által előírt kötelező óraszámot az 1917. március–áprilisi tanfolyamon (2–3. táblázat).⁸⁹

| | Magyar (3) | Latin (4) | Történelem (3) | Matematika (2) | Fizika (4) |
|---|------------|-----------|----------------|----------------|------------|
| Makói Magyar Királyi Állami Főgimnázium | +2 | | +2 | +1 | +1 |
| Nagybecskereki Községi Főgimnázium | +2 | | | -1 | +1 |
| Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium | | | | +1 | +2 |
| Szabadka Városi Magyar Főgimnázium | +1 | | +1 | +1 | +2 |
| Szegedi Városi Piarista Gimnázium | +1 | -1 | +1 | | |
| Újverbrászi Állami Községi Főgimnázium | +1 | +2 | +2 | +1 | |
| Zenta Városi Községi Gimnázium | +2 | | +2 | +1 | +2 |
| Zombori Magyar Királyi Állami Főgimnázium | +1 | +1 | | | +1 |
| Szegedi Magyar Királyi Állami Klauzál Gábor Reálgimnázium | | | | +1 | |
| Összes növekvény | +10 | +2 | +8 | +5 | +9 |

2. táblázat⁹⁰

A Szegedi tankerület főközpontjának 1917. március 1-je és április 14-e között tartott előkészítő-tanfolyamában végrehajtott heti óraszámváltozások a kötelező érettségi tárgyra vonatkozóan (a VKM által előírtakhoz, a tantárgy neve mellett zárójelben szereplő mértékhez képest).

A 2. és 3. táblázat alapján a Szegedi tankerületre vonatkozóan megállapítható, hogy főként a magyar (+10), a fizika (+9), illetve a történelem (+8), tehát az érettségi tantárgyak heti óraszámát emelte meg a tantestület. (Ezzel szemben erőteljesen csökkentette a nem érettségi tárgyak heti óraszámát, a görögöt például kilenccel.) Ehhez hasonlóan, a Nagyszebeni tankerületben (szintén az 1917. március–áprilisi tanfolyamra vonatkozóan) a matematika és a fizika heti óraszámát emelték fel a pedagógusok.⁹¹

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 57794/1917. A nagyszebeni tankerületi főigazgató véleményes jelentése (1917. április 26.) az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyam lefolyásáról és eredményeiről.

| | Német (3) | Görög (4) | Görögpótló (4) | Filozófia (3) | Francia (4) |
|---|-----------|-----------|----------------|---------------|-------------|
| Makói Magyar Királyi Állami Főgimnázium | -1 | -1 | -1 | -1 | |
| Nagybecskereki Községi Főgimnázium | -1 | | | -1 | |
| Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium | | -2 | -2 | | |
| Szabadka Városi Magyar Főgimnázium | -1 | -2 | -2 | -1 | |
| Szegedi Városi Piarista Gimnázium | -1 | | | | |
| Újverbrászi Állami Községi Főgimnázium | | -1 | -1 | | |
| Zenta Városi Községi Gimnázium | -1 | -2 | -2 | -2 | |
| Zombori Magyar Királyi Állami Főgimnázium | -1 | -1 | -1 | | |
| Szegedi Magyar Királyi Állami Klauzál Gábor Reálgimnázium | +1 | | | -1 | -1 |
| Összes növekmény | -5 | -9 | -9 | -6 | -1 |

3. táblázat⁹²

A Szegedi Tankerület fiúközépiskoláinak 1917. március 1-je és április 14-e között tartott előkészítő-tanfolyamában végrehajtott heti óraszámváltozások a nem kötelező érettségi tárgyakra vonatkozóan (a VKM által előírányzott, a tantárgy neve mellett zárójelben szereplő mértékhez képest).

Ez a tapasztalat, vagyis „a tananyag egyes részeinek bővebb tárgyalása végett”⁹³ végrehajtott óraszám-növelés minden bizonnyal azzal van összefüggésben, hogy már az 1915–1916-os tanév tanfolyamára vonatkozóan is azt írta elő a VKM 14090/1916. sz. rendelete (1916. január 29.), hogy a reáltárgyakat, s abból is főként a fizika gyakorlati alkalmazásait, valamint magyar irodalomból és történelemből „az újabb korok eseményeit” kellett⁹⁴ hangsúlyozottan tanítani.⁹⁵

Ugyanakkor, ha a tanított tananyag mértékét általánosságban tekinthetjük, elmondható, hogy a kb. négyhetes tanfolyam anyagából legalább az első hét az előző évek tananyagának a felelevenítésével telt el, ezután került csak sor az új megtanítására. Ez utóbbi

⁹² Uo.

⁹³ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 65298/1917. A Kassai tankerület főigazgatójának 1917. május 14-én írt véleményes jelentése az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyammal és annak eredményességével kapcsolatban.

⁹⁴ A fizika gyakorlati részeinek, illetve a világháború „élő” történelmi és földrajzi körülményeinek hangsúlyos tanítására való törekvés különben nem csak a tanfolyamokra vonatkozott, hanem a háborús tanévek oktatásügyi reformjai között is szerepelt. Bihari, 2008: 147.

⁹⁵ KFL, VI.1. 57/1916. Miniszt. rendelet a tananyagfelosztással a felső osztályokban.

természetesen csak csekély része volt a tantervi utasításokban megszabott tananyagnak, annak ugyanis csak a leglényegesebb részeit tartalmazta: éppen annyit, amennyit három hét lefolyása alatt „rohamléptékben” még el lehetett végezni.⁹⁶ A Kecskeméti Napló című, önmagát függetlenként definiáló politikai napilap 1916. június 28-ai száma a rövid, szűk egy hónapnyi tanulásra vonatkozóan úgy fogalmazott, hogy a „*fáradhatatlan pedagógusok [...] igyekeztek – úgyszólván – beleoltani a hős diákságba az érettségi anyag velejét*”.⁹⁷

3. *Az előkészítő-tanfolyamok eredményessége*

A vallás- és közoktatásügyi miniszter, a tankerületi főigazgatók és a pedagógusok is bizonyára tisztában voltak vele, hogy az előkészítő-tanfolyamok és az azokhoz tartozó vizsgák csak a kényszer szüleményei, eredményességük pedig igen kétes. Ennek ellenére általánosságban elmondható, hogy a középiskolai tanerő mindent megtett a minél eredményesebb tanítás érdekében. Csakhogy, a különböző belső, illetve külső tényezők jelentékeny módon rontották az oktatás hatékonyságát, sőt esetenként a rendszer még visszaélésekre is lehetőséget adott.

Az eddigiekben láttuk, hogy a rendeletek által előírt előkészítő-tanfolyamok általában egy–másfél hónapnyi, megfeszített tempóval járó tanulást jelentettek (lásd 1. táblázat). Konkrétabban, az 1915–1916-os tanév tanfolyama 1 hónapnyi, az 1916–1917-es tanév tanfolyama pedig 1,5 hónapnyi időtartamú volt. Az 1917–1918-as tanévben előbb szintén egy 1,5 hónapos, majd két, szűk 1 hónapnyi (körülbelül 28, illetve 24 napos) időtartamot magába foglaló tanfolyamot szerveztek. Ennélfogva magától értetődik, hogy a tanfolyamok egyértelműen rövid időtartama miatt a tanítás hatékonyságának maximalizására lett volna szüksége minden iskolának. Ezt viszont számos-számtalan belső és külső tényező fellépése akadályozta.

Véleményem szerint a belső tényezőkhöz sorolhatók azok a problémák, amelyek az iskola falain belül, a tanárok vagy a tanulók helyzetében beállt változásoknak tulajdoníthatóak. Ezek között említhető például az, hogy a tanfolyam egy-egy tantárgyának lebonyolításával megbízott pedagógus időközben bevonult vagy lebetegedett. Utóbbira adódik példaként a Kolozsvári tankerület egy példája, ahol az 1917. március–áprilisi tanfolyam idején két tanár is beteget jelentett. Egyrészt a Szamosújvári Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban, ahol Domonkos Károly matematika- és fizikatanár lebetegedése folytán

⁹⁶ Nagy, 1977: 72–73.

⁹⁷ Hadi érettségi. *Kecskeméti Napló*, 1916. június 28., 3.

új tanárt kellett felkérni az órák megtartására.⁹⁸ Megoldásként az igazgató a helyi görögkatolikus tanítóképző hasonló képesítéssel rendelkező pedagógusát, Pop Aurélt kérte fel, aki így március 23-a és április 13-a között megtartotta a hiányzó 20 tanórát.

Ugyanez a probléma merült fel másrészt a Tordai Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban, ahol szintén a matematika- és fizika előadó, Barabás Jenő súlyos betegsége akadályozta az órák megtartását. Itt azonban már nem tudták megoldani a problémát tanár-helyettesítéssel, mivel hasonló szakpárral csak az igazgató rendelkezett, aki viszont a tanfolyamon túli, heti 12 órás elfoglaltsága miatt csak csökkentett óraszámban tudta megtartani az óráit. Ennek következtében a fizikai kísérletek bemutatására már nem jutott idő.⁹⁹ Ugyanakkor, a pedagógusok besorozása miatt a tanárhiányhoz¹⁰⁰ esetenként nem volt szükséges az sem, hogy valaki lebetegedjen. A Karánsebesi Magyar Királyi Állami Gimnázium igazgatója például 1917. június 13-án adott fel táviratot a Lugosi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumnak arra vonatkozólag, „*bogy katona-tanulók vizsgálatára [...] szükséges szaktanárokat bocsásson rendelkezésre*”,¹⁰¹ mivel az iskolának három pedagógusa (matematikatanár, fizikatanár és görögktanár) is bevonult, s helyettesítés¹⁰² hiányában féltő volt, hogy a vizsgák sem tarthatóak meg.¹⁰³

Szintén belső tényező a tanulóiifjúság magatartásában jelentkező változás. Bár néhány intézet igazgatója dicsérőleg emlékezett meg a tanfolyamokon résztvevő tanulók magatartásáról (így például az 1917. március–áprilisi tanfolyam kapcsán a Makói Magyar Királyi Állami Főgimnázium, Szegedi Magyar Királyi Állami Klauzál Gábor Reálgymnázium, Újvidéki Királyi Katolikus Főgimnázium, Zenta Városi Községi Gimnázium, Zombori

⁹⁸ Az egyik levéltári dokumentum számol be róla, hogy 1917. március 19-e óta Domonkos Károly nem tartott előadást, így a V–VII. osztályokban a két tantárgy tanítása szünetelt, az előkészítő-tanfolyamon pedig egy kiegészítő működött. Mivel nem tudták megoldani a helyettesítést, ezért egyelőre a többi szaktanár saját óráinak megtartására használta fel a felszabadult időt. MNL OL, K 500. 1917–11–141. 44338/1917.

⁹⁹ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 65298/1917. A Kassai tankerület főigazgatójának 1917. május 14-én írt véleményes jelentése az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyammal és annak eredményességével kapcsolatban.

¹⁰⁰ Bár a behívott tanárok száma az 1915–1916. tanévben csökkent, hiszen a második háborús tanévben közülük többeket (betegség vagy rokkantság miatt) elbocsátott a hadsereg, harmaduk még így is a fronton szolgált. Tovább növelte ezt az arányt, hogy 1916 decemberére már 150 középiskolai tanár esett hadifogságba és további 100 hősi halált halt. Vajticzky, 1916: 306. Ez a helyzet végül odáig fajult, hogy a középiskolai tanári személyzet létszáma az 1913–1914. tanévben működő 4684 főről az 1917–1918-as tanévre 3708 főre apadt, ami mintegy 21%-os csökkenést jelent. Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924: 366.

¹⁰¹ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 82641/1917. A Karánsebesi Magyar Királyi Állami Gimnázium igazgatójának távirata (1917. június 13.) a Lugosi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumnak arra vonatkozólag, hogy a katona-tanulók vizsgáihoz szaktanárokat bocsásson rendelkezésre.

¹⁰² Az iskolai helyettesítések néhol igen meghökkentő jelenségeivel és annak következményeivel részletesen foglalkoztam tavaly megjelent tanulmányomban. Ehhez lásd: Szabó, 2019b.

¹⁰³ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 82641/1917. A Karánsebesi Magyar Királyi Állami Gimnázium igazgatójának távirata (1917. június 13.) a Lugosi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumnak arra vonatkozólag, hogy a katona-tanulók vizsgáihoz szaktanárokat bocsásson rendelkezésre.

Magyar Királyi Állami Főgimnázium vezetősége),¹⁰⁴ sőt a Szászvárosi Református Kun-Kollégium úgy fogalmazott, hogy az érintett diákok „*kifogástalan magaviseletet tanúsítottak*”,¹⁰⁵ általánosságban inkább negatív értelmű változás következett be a tanulóifjúság viselkedésében.¹⁰⁶

Vajticzky Emánuel például azt említette, hogy a sorozására váró vagy már besorozott tanulók sokszor úgy viselkedtek, mintha rájuk az iskola korábbi fegyelme helyett már csak a hadsereg szabályai vonatkoznának.¹⁰⁷ Ugyancsak ezt emelte ki Porst Kálmán, a Kiskunfélegyházi Városi Katolikus Főgimnázium igazgatója is, akinek az 1915–1916-os tanévről írt beszámolóját Kőfalviné Ónodi Márta a következőképp idézi: „*A felsőbb osztályosok (VII–VIII.) abban a tudatban, hogy maholnap ők is már eltávozott társaik után a lövészárokba kerülnek, úgy érzik magukat, mintha már kinőttek volna az iskola padjaiból, mintha már nem is tanulók, hanem katonák volnának. [...] Magatartásuk kibívó*”.¹⁰⁸

Hasonló jelenségre hívta fel a VKM figyelmét a Besztercebányai tankerület főigazgatója 1917. február 3-án írt, az 1916–1917-es tanév előkészítő-tanfolyamával kapcsolatban tett jelentésében, amelyben úgy fogalmazott, hogy a besorozásra váró tanulók úgy töltik utolsó heteiket az iskolában, „*mintha őket már sem az iskola fegyelme, sem tanulói mivoltuk a legbehatóbb munkára, illetőleg fegyelemre nem köteleznék*”.¹⁰⁹

A külső tényezők ugyanakkor az iskolától független, így a háború okozta katonai vagy gazdasági hatások megjelenését jelentik. Ilyen a Kolozsvári tankerület példája, ahol a 10 iskola által szervezett, 1917. március–áprilisi tanfolyamból csupán 5 tudott elindulnia rendeletben előírt március 1-jén. A többi ugyanis „a rossz postai viszonyok miatt” csak március 1–6-a között, habár a tankerületi főigazgató 1917. május 14-én írt jelentésében hozzátette, hogy utóbbiak a késésből adódó, elmaradt órákat mind pótolták.¹¹⁰

¹⁰⁴ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 70208/1917. A szegedi tankerületi főigazgató írásos jelentése (1917. május 24.) a tankerületben 1917. március–áprilisban megtartott előkészítő-tanfolyamról.

¹⁰⁵ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 178063/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató véleményes felterjesztése (1917. november 3.) a miniszterhez az 1917 őszi besorozott katona-tanulók osztály-, illetve érettségi vizsgáira vonatkozóan.

¹⁰⁶ A tanulóifjúság magatartásában, a háború hatásaként beálló változások gazdasági és társadalmi okaival részletesen foglalkoztam tavaly megjelent tanulmányomban. Ehhez lásd: Szabó, 2019b.

¹⁰⁷ Vajticzky, 1916: 306.

¹⁰⁸ Kőfalviné, é.n.

¹⁰⁹ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 18413/1917. A Besztercebányai tankerület főigazgatója 1917. február 3-án írt véleményes jelentése az 1916–1917-es tanév előkészítő-tanfolyamával és annak eredményességével kapcsolatban.

¹¹⁰ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 65298/1917. A Kassai tankerület főigazgatójának 1917. május 14-én írt véleményes jelentése az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyammal és annak eredményességével kapcsolatban.

Ugyancsak külső tényezőnek minősül, hogy a háború katonai hadműveletei¹¹¹ miatt például a Nagyszebeni tankerületben csupán három középiskolában (Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnázium, Nagyszebeni Magyar Királyi Állami Főgimnázium, Dévai Magyar Királyi Állami Főreáliskola) tartottak tanfolyamot. A Nagyszebeni tankerület főigazgatója az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyamról írt jelentésében (1917. április 26.) kifejtette, hogy ezekben az iskolákban is csak 1916. november végén kezdődhetett meg a tanítás, sőt a Fogarasi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban csak 1917 januárjának közepén, így a tanfolyamok megszervezésének előkészítésére sem állt rendelkezésre elegendő idő.¹¹² Hasonlóan hátráltatta a tanítást és a szervezést esetenként a tífuszjárvány kitörése, így például a Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban is 1917 első felében.¹¹³

Az előbbieken tárgyalt belső, illetve külső tényezők érezhető hatással voltak a tanfolyamokat követő osztály-, illetve érettségi vizsgák eredményességére.

A részletes elemzéshez a Kalocsai Érseki Főgimnáziumban lebonyolított előkészítő-tanfolyamok és az azokat követő érettségi vizsgák szolgáltak mintául, mivel az iskola példáján keresztül az oktatásügy háború alatti változásaival már korábbi kutatásomban¹¹⁴ is foglalkoztam. Alapvető forrásaim voltak e vizsgálatához az iskola értesítői. Utóbbiak ugyanis tanévről-tanévre, részleteiben is közzé tették a tanfolyamokat követő érettségi vizsgákon részt vett tanulók névsorát és a vizsgák eredményeit; megjelölve azt is, hogy egy adott diák az iskolát „rendes” vagy „magánúton” látogató, de még iskolába járó tanulóként vett részt a tanfolyamon, vagy esetleg már korábban bevonult, de szabadságot nyert katona-tanulóként volt jelen.

A következő, 4–6. táblázat e szempontok figyelembevételével, a vizsgát tett tanulók száma és aránya szerint az érettségi vizsga eredményét („jelesen” vagy „jól éret”, illetve „egyszerűen éret”¹¹⁵) tárgyalja:

¹¹¹ Ehhez lásd Románia 1916. augusztus 27-én, az antanthoz történt csatlakozását és annak katonai-hadászati következményeit Erdély területére vonatkozóan. Hajdu–Pollmann, 2014: 223–230.

¹¹² MNL OL, K 500. 1917–11–141. 57794/1917. A nagyszebeni tankerületi főigazgató véleményes jelentése (1917. április 26.) az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyam lefolyásáról és eredményeiről.

¹¹³ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 92105/1917.

¹¹⁴ Ehhez lásd: Szabó, 2019b.

¹¹⁵ Megjegyzések: (1) A Kalocsai Érseki Főgimnázium előkészítő-tanfolyamait látogató tanulók közül nem fordult elő olyan, aki az „elégésgesen éret”, „javító-vizsgára kötelezett”, illetve „évisméltésre kötelezett” minősítést kapta volna a lehetséges minősítések közül, így ezeket az osztályzatokat a táblázatokban nem szerepeltettem. (2) Az (1) megjegyzést figyelembe véve nehéz lenne tehát elválasztani, hogy mi számított „jó” és mi minősült „rossz” eredménynek. Ennélfogva saját meglátásom szerint a „jelesen”, illetve „jól éret” minősítést szerzett tanulók számát, illetve arányát egy oszlopba foglaltam bele és szembeállítottam az „egyszerűen éret” minősítésben részesített tanulók számával, illetve arányával.

| | Jelesen vagy jól érett | Egyszerűen érett | Összesen |
|--------------------|------------------------|------------------|----------|
| Rendes tanulók | 7 (70,00%) | 3 (30,00%) | 10 |
| Katona-tanulók | 10 (58,82%) | 8 (47,06%) | 18 |
| Összes tanfolyamos | 17 (60,71%) | 11 (39,29%) | 28 |
| Normál érettségi | 9 (75,00%) | 3 (25,00%) | 12 |

4. táblázat¹¹⁶

A Kalocsai Érseki Főgimnáziumban az 1916. május–júniusi előkészítő-tanfolyamon, valamint a normál (a békeidőben megszokott májusi–júniusi vizsgaidőszak helyett) érettségi vizsgát tett tanulók számának és arányának megoszlása a vizsga eredménye („jelesen vagy jól érett”, „egyszerűen érett”) szerint.

| | Jelesen vagy jól érett | Egyszerűen érett | Összesen |
|-------------------------------|------------------------|------------------|----------|
| Rendes tanulók | 4 (50,00%) | 4 (50,00%) | 8 |
| Katona-tanulók ¹¹⁷ | 1 (100,00%) | 0 (0,00%) | 1 |
| Összes tanfolyamos | 5 (55,56%) | 4 (44,44%) | 9 |
| Normál érettségi | 8 (88,89%) | 1 (11,11%) | 9 |

5. táblázat¹¹⁸

A Kalocsai Érseki Főgimnáziumban az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyamon, valamint a normál (a békeidőben megszokott májusi–júniusi vizsgaidőszak helyett) érettségi vizsgát tett tanulók számának és arányának megoszlása a vizsga eredménye („jelesen vagy jól érett”, „egyszerűen érett”) szerint.

| | Jelesen vagy jól érett | Egyszerűen érett | Összesen |
|--------------------|------------------------|------------------|----------|
| Rendes tanulók | 6 (75,00%) | 2 (25,00%) | 8 |
| Katona-tanulók | 4 (57,14%) | 3 (42,86%) | 7 |
| Összes tanfolyamos | 10 (66,67%) | 5 (33,33%) | 15 |
| Normál érettségi | 14 (82,35%) | 3 (17,65%) | 17 |

6. táblázat¹¹⁹

A Kalocsai Érseki Főgimnáziumban az 1918. áprilisi, valamint 1918. májusi előkészítő-tanfolyamon, valamint a normál (a békeidőben megszokott májusi–júniusi vizsgaidőszak helyett) érettségi vizsgát tett tanulók számának és arányának megoszlása a vizsga eredménye („jelesen vagy jól érett”, „egyszerűen érett”) szerint.

A mikrotörténeti adatokból készített táblázatok alapján három következtetés adódik, amelyek a rendelkezésre álló források alapján egyezést mutatnak az ország más területein tapasztalt helyzettel.

Egyrészt, minden háborús tanévre megállapítható, hogy a tanfolyamokon részt vett tanulók érettségi vizsgájának eredményei arányaiban rosszabbak a rendes érettségi vizsgát

¹¹⁶ Főgimnázium Értesítője, 1916: 78–103.

¹¹⁷ Az értesítő szerint a tanfolyamon tíz katona-tanuló végzett, a tizedik tanuló érettségi vizsgájának eredményéről viszont nincs információ. Ennélfogva az ő adatát nem szerepeltettem a táblázatban. Főgimnázium Értesítője, 1917: 118.

¹¹⁸ Uo. 92–119.

¹¹⁹ Főgimnázium Értesítője, 1918: 16–28.

tett tanulók eredményeinél. Ez azt jelenti, hogy az „egyszerűen érett” minősítés gyakrabban, a „jelesen vagy jól érett” minősítés pedig ritkábban fordult elő a tanfolyamra járt tanulók érettségi vizsgáinak osztályzataiban. Feltételezhető, hogy a látott tendencia ismeretében fogalmazta meg azt Gál Kelemen, a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatója, hogy szomorú tapasztalat, miszerint „a tanfolyam sem szolgálja kellően a célt”.¹²⁰ Az igazgató ugyanis lehetetlennek vélte, hogy amit békeidőben a tanuló kemény munkával, 10 hónap leforgása alatt elsajátít, azt most a háború kedvéért egyetlen hónap alatt vigyen véghez.

Gál ugyancsak megemlítette azt a tapasztalatát, miszerint az érettségi tantárgyakból még elfogadható feleleteket hallott a vizsgáztató tanári kar, azonban „a többi tárgyakból szármalmas járandóságot bizonyítottak” a tanulók.¹²¹ Ehhez hasonlóan, a tanulók magatartásával kapcsolatban már idézett Porst Kálmán az 1915–1916-os tanévről írt beszámolójában azt is kiemelte, hogy a VII. és VIII. osztályos tanulók tanulása „nem alapos, mélyreható munka, figyelmük, kitartó szorgalmuk csekély. [...] Azok pedig, kik sor alá kerülnek vagy be is váltak, még szomorúbb a tapasztalat; ezek egyik-másika már nem is igen tanul, előadásokra eljár, de lelke nincs ott [...]”.¹²² Alig változott a helyzet a harmadik háborús, 1916–1917-es, tanév március–áprilisi tanfolyamával kapcsolatban. A Kolozsvári tankerület főigazgatója a tanfolyammal kapcsolatban tett véleményes jelentésében (1917. május 14.) számolt be arról, hogy többek között a Marosvásárhelyi Római Katolikus Főgimnázium igazgatója panaszkodott a tanfolyamon részt vett tanulók „gyenge és korlátolt tehetségéről”.¹²³ Hasonlóképp értekezett a Szegedi tankerület főigazgatója is, hiszen jelentésében (1917. május 24.) a Pancsovai Magyar Királyi Állami Főgimnázium igazgatója szintén megfogalmazta, hogy „bár a tanfolyam 2 héttel hosszabb volt, az eredmény mégis silányabb volt, mert [...] ők is beleestek a háború okozta lébáskodás[...]ba”.¹²⁴

A táblázatok alapján levont másik következtetés, hogy a tanfolyamot látogató, de rendes (tehát az iskolába járó) tanulók érettségi vizsgáinak eredménye jelentősen jobb lett a szintén tanfolyamot látogató, de a frontról érkező, azaz szabadságolt katona-tanulókéhoz képest.

Az állítást igazolandó említhetnénk például, amikor Vajticzky Emánuel a „Középiskoláink élete a háború második esztendejében” című áttekintő írásában a korabeli

¹²⁰ Vajticzky, 1916: 315.

¹²¹ Uo. 315–316.

¹²² Kőfalviné, é.n.

¹²³ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 65298/1917. A Kassai tankerület főigazgatójának 1917. május 14-én írt véleményes jelentése az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyammal és annak eredményességével kapcsolatban.

¹²⁴ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 70208/1917. A szegedi tankerületi főigazgató írásos jelentése (1917. május 24.) a tankerületben 1917. március–áprilisban megtartott előkészítő-tanfolyamról.

iskolai értesítők alapos feldolgozása után megállapította, hogy az 1915–1916-os tanév tanfolyamain végzett tanulók eredményei átlagosak voltak.¹²⁵ Sőt, a Szegedi tankerület főigazgatója 1917. május 24-én írt jelentésében kiemelte, hogy az 1917. március–áprilisi tanfolyamon részt vett tanulók „általában komolyan törekedtek, hogy a letárgyalt anyagot elsajátítsák”.¹²⁶ Hasonlóan vélekedett az említett tanfolyamról Dr. Mázy Engelbert, a Kassai tankerület főigazgatója is (1917. augusztus 1.), megjegyezve, hogy „a tanfolyamosok megfelelő szorgalmat tanúsítottak és a rendelkezésre álló időnek megfelelő eredményt értek el”.¹²⁷

Ezzel szemben, a Kassai tankerület főigazgatója a tanfolyamon részt vett, a frontról vagy a kórházból jelentkező katona-tanulókkal kapcsolatban már azt a megállapítást tette, hogy néhány jelölt „bizony alig tudott valamit”.¹²⁸ Sőt, a Székesfehérvári Főreáliskola értesítője azt is tartalmazta, hogy a VII. osztályt végzett katona-tanulók úgy kaptak érettségi bizonyítványt az 1915–1916-os tanév előkészítő-tanfolyamának elvégzése után, hogy a főreáliskola békeidőben elvárt tudásának minimumával sem rendelkeztek!¹²⁹ E tapasztalatot figyelembe véve, nem meglepő, hogy a Budapest-vidéki tankerület iskoláiban az 1917. március–áprilisi tanfolyamot követő vizsgákon ismétlésre kötelezett (értsd bukott) 4 tanuló közül 3 katona-tanuló volt, akik a tankerületi főigazgató szerint későn érkezve, külön miniszteri engedéllyel jelentkezhettek csak, alig 3–4 hétig látogatva az amúgy is rövid tanfolyamot.¹³⁰

Felmerül a kérdés, hogy mivel magyarázható a katona-tanulók gyenge eredményessége. Mind közül a talán legadekvátabb válaszra Nagy Endre Az első világháború diák-katonái című tanulmányában mutat rá. Kifejti, hogy a katona-tanulók gyenge tudásán nem volt semmi csodálkoznivaló. A szerző szerint ugyanis a katonának bevonult diák fejében, emlékezetében gyorsan elhalványultak a korábban szerzett iskolai ismeretek, mire a tanuló vizsgázási célokból szabadságot kapott. Különösen érvényes volt ez az „amnézia” matematikából és fizikából. Egyrészt kiszorították őket a fronton megszerzett „hadtudományi” (szolgálati szabályzat, gyakorlati szabályzat, térképismeret), valamint a gyakorlati (géppuska, aknavető, gránátvető, kézigránát, lángszóró alkalmazásának ismerete; gáztámadás elleni és gránátbiztos fedezék építésének módja; futóárok-rendszer ismerete

¹²⁵ Vajticzky, 1916: 315.

¹²⁶ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 70208/1917. A szegedi tankerületi főigazgató írásos jelentése (1917. május 24.) a tankerületben 1917. március–áprilisban megtartott előkészítő-tanfolyamról.

¹²⁷ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 199262/1917. A kassai tankerületi főigazgató jelentése, statisztikai kimutatása a miniszternek az 1916–1917. tanévben az egyes iskoláiban tartott rendkívüli és rendes érettségi vizsgák eredményéről (1917. augusztus 1.).

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Vajticzky, 1916: 315.

¹³⁰ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 64867/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató jelentése (1917. május 12.) az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyam eredményeiről.

és építésének módja; az ellenséges állás „felgöngyölítésének” ismerete; tüzéreknel az ágyuk és a löelemek pályájának előzetes meghatározása, stb.) ismeretek. Éppen ezért a régi tudást csak rendkívül kemény, megfeszített munkával lehetett (volna) feleleveníteni, miközben azzal is számolni kellett, hogy egy év alatt a tanuló teljesen elszokott a szó szerinti tanulástól és magától az iskolai környezettől is. Nagy Endre szerint „*már csak ezért is a diák-katonának tudásbeli felkészültsége jóval alatta maradt annak a szintnek, amelyet a tantervi utasítások megköveteltek*”.¹³¹

A gyenge teljesítőképeségben az említetten kívül az is közrejátszott, hogy a katonatanulók egy része a front és a háterszág közötti lassú kommunikáció eredményeként nem tudott idejében jelentkezni az előkészítő-tanfolyamra. Többször előfordult ugyanis, hogy az egyes katonai parancsnokságok nem értesültek időben az éppen kiadott oktatásügyi utasításról, és a tanulók érdeklődésekor arra hivatkoztak, „*hogy nekik nincs tudomásuk az erre vonatkozó rendeletről*”.¹³² Ha az adott rendelet később mégis beérkezett, akkor is csupán késve tudták engedélyezni a szabadságot, s így az előkészítő-tanfolyamokon való részvételt. A legnagyobb probléma ezzel kapcsolatban azonban az volt, hogy a jelentkező katonatanulók egy része ideiglenesen mégis felvételt nyert az illető tanfolyamokra és külön miniszteri engedélyt is kapott a vizsgák letételére, Ezáltal számukra jóval kevesebb idő, vagyis kisebb esély állt rendelkezésére, hogy sikeresen elsajátítsák a vizsgák letételéhez szükséges tananyagot. Így nyert vizsgázási lehetőséget például a Naszódi Alapítványi Főgimnázium két tanulója, Gavrus Sándor és Man Bálint, akik – bár csak 1917. március 26-án jelentkeztek az 1916–1917. tanév előkészítő-tanfolyamára – lehetővé tették a nyolcadikos osztályvizsgát április közepén, a tanfolyam után; alig több mint fél hónapos felkészüléssel.¹³³

Több más egyéb, talán kevésbé nyomósnak tűnő indok¹³⁴ mellett a katonatanulók gyenge szereplésének egy harmadik oka abban rejlett, hogy általánosságban is megállapítható: a tanulás nemigen volt összeegyeztethető az állásháborúval. Ismerve a lövészárkok-harc körülményeit, utóbbiról gyakran a hivatalos szervek, sőt a katonatanulók is rendre beszámoltak. Badics Ferenc, a Budapesti-vidéki tankerület főigazgatója hároméves

¹³¹ Nagy, 1977: 72–73.

¹³² MNL OL, K 500. 1917–11–141. 45115/1917. A helyi püspök Katona Mihály megbízásából a VKM-nek írt (1917. március 19.), hogy az intézzen fia számára a honvédelmi miniszternél négyheti szabadságot tanulmányi célokból.

¹³³ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 46960/1917. A kolozsvári tankerületi főigazgató véleményes jelentése (1917. március 31.) Gavrus Sándor és Man Bálint VIII. osztályos magánvizsgájára és érettségi vizsgájára vonatkozólag a Naszódi Alapítványi Főgimnáziumban.

¹³⁴ Mátz Sándor katonatanuló például arra hivatkozott vizsgázási időpontjának elhalasztása érdekében, hogy – bár az orosz front egy olyan szakaszán tartózkodott, ahol a tanulásra fordított szorgalmát „*teljes erőből kifejtéi*” –, a hetedik osztályvizsga sikeres letételéhez szükséges tankönyvei még nem érkeztek meg. MNL OL, K 500. 1917–11–141. 55546/1917. Mátz Sándor levele 1917. április 19-én a VKM-hez, amelyben a VII. osztályos magánvizsga letételének időpontjára vonatkozó határidő kitolását kérte az 1917–1918-as tanév elejére.

tapasztalatként fogalmazta meg 1917. november 3-i véleményes jelentésében, hogy a katonatanulók alig tudtak időt szakítani tanulásra a katonai szolgálatuk teljesítése közben.¹³⁵ Ugyancsak erről tudósította Nagyvárad tankerület főigazgatója 1917. február 8-ai véleményes felterjesztésében, kiemelve, hogy „*azt [...], hogy a tanulók a lövészárokban vagy egyéb katonai szolgálatban [...] elemeiben és eléggé megismerkedjenek [a tananyaggal], elképzelni sem tudom?*”¹³⁶ Ezzel szemben Krokavec Tivadar egyéves önkéntes tizedes, a Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium katonatanulója maga vallotta be, hogy a nyolcadikos osztályvizsga letétele (1917. március 1.) után újfent a harctérre került, ahol a kérelmében említett érettségi vizsgájára nem készülhetett fel megfelelően. A diák – a saját maga által írt levelében (1917. március 3.) – többek között erre hivatkozott, amikor megfogalmazta, hogy „*az érettségi vizsgálatra nem készülhettem el [...] sőt nem is készülhetek el mivel most újabban a XXVIII menet zászlóaljal a harctérre vagyok kivezényelve?*”¹³⁷

A harmadik következtetés értelmében a katonatanulók esetében nagyobb a „jelenen vagy jól érett” érettségizők aránya, mint az „egyszerűen érettekké.” Mivel az előzőekben láttuk, hogy alapvetően gyenge tanulmányi előmenetellel rendelkező tanulókról van szó, megállapításomat ezért egy külső tényezővel, a tanári szolidaritással vélem alátámasztani. Ugyanis, annak ellenére, hogy az oktatásügy mindenkori irányítói azt a látszatot kívánták fenntartani, miszerint az előkészítő-tanfolyamok által teremtett vizsgázási rendszer gyorsabb, de semmiképpen sem rosszabb tanulási-tanítási feltételeket teremt, egyre több pedagógus lett elfogult, sőt szolidáris a tanulók felé, tudván, hogy így is, úgy is „vágóhídra” viszik őket. Természetesen, az említett szolidaritás csak a felszín alatt, tehát nem hivatalos formában volt jelen, ezért e kijelentés tekintetében világos, hogy nem általánosíthatunk.

Számtalan példa áll ugyanakkor a rendelkezésünkre, hogy igazoljuk a tanári szolidaritás jelenlétét. Már Porst Kálmán kiemelte az 1915–1916-os tanév tanfolyamával kapcsolatban, hogy a vizsgázó tanulók „*tanulmányi eredményük elbírálásánál a legszorultabb helyzetben van a tanári lelkiismeret?*”¹³⁸ Később, a Nagyszebeni tankerület főigazgatója is úgy fogalmazott a miniszternek 1917. április 26-án írt jelentésében az 1917. március–áprilisi tanfolyamra vonatkozóan, hogy „*a tanári testületek a legmeggzemenő jóakarattal és elnézéssel bírálták*

¹³⁵ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 178063/1917. Badics Ferenc Budapest-vidéki tankerületi főigazgató véleményes felterjesztése (1917. november 3.) a miniszterhez az 1917 őszi besorozott katonatanulók osztály-, illetve érettségi vizsgáira vonatkozóan.

¹³⁶ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 20561/1917. A Nagyvárad tankerület főigazgatójának véleményes jelentése (1917. február 8.) Menráth Ferenc önkéntes őrmester, a Temesvári Kegyesrendi Főgimnázium katonatanulójának osztály- és érettségi vizsga letelére irányuló kérelméhez.

¹³⁷ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 44597/1917. Krokavec Tivadar egyéves önkéntes tizedes, katonatanuló a Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium diákja engedélyt kér a minisztertől az érettségi bizonyítvány vizsga nélküli megszerzésére 1917. március 3-ai levelében.

¹³⁸ Kőfalviné, é.n.

el a tanulók tudását”.¹³⁹ Az utolsó háborús tanévben megszervezett tanfolyamok vizsgáit illetve, Berkeszi István, a Temesvári Magyar Királyi Állami Főreáliskola igazgatója számolt be arról naplójában, hogy a tanfolyamokon részt vett tanulók „kedvező elbírálást”, jobb érdemjegyet kaptak, sőt mi több, a háború idején senkit sem buktattak meg.¹⁴⁰ Nagy Endre már idézett tanulmányában az említett szempontokat azzal egészítette ki, hogy lehetséges, miszerint a vizsgáztató tanári kar egymás között egyezett meg abban, hogy a vizsgázó katona-tanuló olyan eredményű bizonyítványt kapjon, mint amelyet „tényleges diákkorában” szerezni szokott.¹⁴¹

Szintén a szolidaritás jelenlétére utal, hogy több katona-tanuló is már a vizsgák előtt biztos volt abban, hogy sikeresen – legalábbis elégséges eredménnyel – fog szerepelni. Ezt figyelembe véve nem szabad csodálkoznunk az Újverbászi Állami Községi Főgimnázium igazgatójának 1917. március–áprilisi tanfolyamával kapcsolatban tett megállapításán, miszerint „a tanulók jó része komoly munkálkodás nélkül is mintegy biztos érettségire számít és felületesen végzi iskolai teendőit”.¹⁴² Szintén ezt hangsúlyozta a Szeged és Vidéke című politikai napilap 1916. június 10-ei száma. A lap Lesben című rovatába írt cikk azt tartotta a hadiérettségi legjelentősebb problémájának, hogy a diák maga is tisztában volt vele, „hogy sokat[...] nem lehet tőle kívánni tudás dolgában”, hiszen e tudat „tisztá, világos, erős” és „minél jobban közeledik az érettségi, annál jobban izmosodik a maga erejében”.¹⁴³ Ugyanakkor, annak oka, hogy nem lehetett tőlük sokat elvárni, abban rejlik, hogy csak keveset követelhetek meg tőlük: a lap komikusan jegyezte meg, hogy a vizsgáztató tanároknak úgy kellett sokszor kérdeznie,¹⁴⁴ hogy arra feltételezhetően a vizsgázó katona-tanuló válaszolni is tudjon!¹⁴⁵ Minden bizonnyal ezért nem kellett az érettségi vizsga miatt idegeskednie Kókay László szegedi önkéntesnek sem, aki 1916. május 21-én még a Doberdón harcolt, két nappal később

¹³⁹ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 57794/1917. A Nagyszombati tankerület főigazgatójának véleményes jelentése (1917. április 26.) az 1917. március–áprilisi előkészítő-tanfolyam lefolyásáról és eredményeiről.

¹⁴⁰ Berkeszi, 1989: 84.

¹⁴¹ Nagy, 1977: 72–73.

¹⁴² MNL OL, K 500. 1917–11–141. 70208/1917. A szegedi tankerületi főigazgató írásos jelentése (1917. május 24.) a tankerületben 1917. március–áprilisban megtartott előkészítő-tanfolyamról.

¹⁴³ Lesben. *Szeged és Vidéke*, 1916. június 10., 2.

¹⁴⁴ E vonatkozásra adhat példát egy kedves történet, amit a Kecskeméti Ujság című független politikai napilap 1916. július 4-ei száma közölt le. A hős diákok című rovat szerzője a kecskeméti vasúti vendéglőben egy különös beszélgetés fültanúja volt, amint éppen egy csoportnyi katona-diák beszélgetett a már sikeresen elvégzett érettségi vizsgáról, amikor egyikük megjegyezte, hogy tőle a vizsgáztató elnök – amikor az látta, hogy a tanuló zavarban van – azt kérte, hogy „beszéljen a magyar vitézségről”. Amikor azonban a tanuló erre a kérdésre sem tudott értelmes válasszal felelni, az elnök csupán azt kérdezte meg, hogy mi lóg a mellén és azt hol szerezte. Miután a tanuló erre már megfelelő választ adott – mivel megmagyarázta, hogy az arany vitézségi érmet a Doberdón, egy olasz géppuska és fényszóró elfoglalását követően kapta meg –, a vizsgáztató elnök kijelentette, hogy átengedi a vizsgán! Ugyanis, a többi tanárhoz fordult nevetve és kifejtette nekik, hogy „magyar vitézség az, hogy valaki megszerzeze magának az arany érmet!” A hős diákok. *Kecskeméti Ujság*, 1916. július 4., 2.

¹⁴⁵ Lesben. *Szeged és Vidéke*, 1916. június 10., 2.

– szabadságot nyerve –, május 23-án délután pedig már Szegeden tartózkodott. A túlon túl könnyen teljesíthető vizsgára vonatkozóan naplójában komikusan jegyezte meg, hogy „*az érettségét sikerrel letettem, [így] nem lett volna szükség, még ha hoztam volna magammal is, a Lakos[-féle] kézigránát*”¹⁴⁶ *használatára*”.¹⁴⁷ Ugyanerre a jelenségre utalt a Szeged és Vidéke című politikai napilap 1916. június 10-ei, humoros megjegyzése, miszerint a hadiériettség vizsga általában „*nem a diáknak, hanem százszor inkább a tanárnak kín és ideges drukkolás*”.¹⁴⁸

Szintén az említett tapasztalatot támasztja alá Győry Dezső (1900–1974) későbbi író, költő *A nagy érettségi* című, regényes visszaemlékezésében. Az 1900-as születésű Győry a hadiériettség vizsgát „a háború negyedik évében”, azaz 1917-ben tette le, amikor saját bevallása szerint éppen, hogy csak 17 éves múlt. Büszkén részletezte művében, hogy a régi hagyomány szerint mandzsettáit évszámokkal és képletekkel firkálta tele még a vizsga előtt, arra azonban semmi szükség nem volt, hiszen kortársai a vizsgát nem tekintették komoly próbatételnek. A korábban kemény feladatnak tűnő vizsgáról Győry úgy emlékezett vissza regényében, hogy „*mi rá sem hederítettünk a nagy mumusra: füttyültünk az érettségire, a gimnáziumra, a tanári karra, mindenre*”¹⁴⁹ egyszóval – a szerző megfogalmazása szerint – „elbliccelték” a csak szóbeli részből álló érettségi vizsgát.¹⁵⁰ Győry büszkén vallotta be, hogy állítása szerint nem félték „a nagy naptól”, hiszen „*a hadiériettség semmit sem jelentett, semmi kockázatot*”, szemben a rendes érettségi vizsgával.¹⁵¹ Győry arról is beszámolt regényében, hogy maguk a tanárok sem tartották meg a szokott, merev formulákat, az iskolai folyosókat sem ürítették ki, s bár egy pedagógus őrként ellenőrizte, hogy nem-e történik bármilyen rendellenesség, de a tanulók lényegében annyiszor mehettek mellékhelyiségbe, ahányszor csak akartak, még a tételhúzást követően is (utóbbi indoka nyilván a húzott tételhez szükséges tudás gyors megszerzése vagy ellenőrzése volt, ezt az epizódot maga a szerző is említette művében).¹⁵²

Az előzőeket figyelembe véve felmerülhet a kérdés, hogy mégis milyen „érdemeket” helyeztek akkor előtérbe a vizsgáztatók a valódi tudás helyett. A legegységertelműbb választ talán Berkeszi István naplójából kaphatjuk meg, aki több szempontot is felsorolt lehetséges válasz gyanánt. Naplójában úgy fogalmazott, hogy az említett tanulók között voltak „*tisztek, őrmesterek, többszörösen kitiüntetett katonák; volt egyik őrmester, kinek öt kitiüntetése között volt a nagy*

¹⁴⁶ Az „ötlet” forrása különben az egyik katonától, Kókay bajtársától származott. A búcsúzkodás közepette ugyanis bizonyos Ferencz főhadnagy – civilben tanárember lévén – megkérdezte, hogy „*No, aztán [...] viztek-e magatokkal egynéhány Lakos gránátot haza [...] hogy az a tanár, ki titeket el akarna buktatni, megérdemli, hogy a Lakost begyújtva a táblán a fejébe vágjátok?*” Kókay, 2019: 234.

¹⁴⁷ Uo. 246.

¹⁴⁸ Lesben. *Szeged és Vidéke*, 1916. június 10., 2.

¹⁴⁹ Győry, 1960: 27.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Uo. 28.

¹⁵² Uo.

ezüst vitézségi érem, a német vaskereszt, bolgár vaskereszt, Károly csapatkereszt, hozzá mellén és lábán volt keresztüllőve”.¹⁵³ Vagyis, az iskolaigazgató bevallotta, hogy a vizsgázás során lényegében három szempont: a hadseregben elért katonai rang, a megszerzett (és egyenruhára rögzített) kitüntetések minősége és száma,¹⁵⁴ illetve a háború során szerzett sebesülések minősége lett az osztályozási szempont. Ebből viszont az is kiderül, hogy a szolidaritás „alkalmazása” lényegében a már háborút megjárt, azaz bevonult vagy besorozott katona-tanulóknak jutott ki: kitüntetése, katonai rangja, illetve (hadi) sebesülése ugyanis csak nekik lehetett.

V. Az előkészítő-tanfolyamok jelentősége

Az előzőekben láttuk, hogy az előkészítő-tanfolyamokon való részvétel legfontosabb előnye az volt, hogy elősegítette a magasabb katonai rang elnyeréséhez szükséges vizsgák sikeres teljesítését. Éppen ezért, megszervezésük rendkívül nagy jelentőséggel bírt. Ebből adódóan a tanfolyamra jelentkező tanulók számára minden egyes, tanulásra fordítható idő „kincsnek” számított, így a minisztérium igyekezett minimalizálni a különböző okok következtében esetlegesen kieső napok számát.

Ezt többek között az támasztja alá, amikor Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója 1918. január 12-én leiratot küldött a tankerületében lévő intézetek számára, amelyben közölte, hogy bár a VKM 6565/1918. sz. rendelete (1918. január 9.) értelmében a karácsonyi szünet 1918. február 4-ig lett meghosszabbítva a fűtő- és világítóanyag hiánya¹⁵⁵ következtében, a rendelkezés alól kivételt képzett a hetedik és a nyolcadik osztály. Az óráikat ugyanis még a leghetlenebb körülmények között is meg kellett tartani „tekintve e két osztályba járó tanulóknak ahhoz [értsd: a tanfolyamhoz] fűződő nagy érdekeit”.¹⁵⁶ Ha másképp nem, akkor úgy – szöveg az utasítás –, hogy az iskola két legkisebb helyiségét vagy a tanári szobát kellett számukra befűteni. Amennyiben az iskolának nem lett volna meg még az ehhez elegendő fűtőanyaga sem, a rendelet értelmében a sorozott tanulók szüleitől kellett szénét, illetve fát „kölcsönözni”.¹⁵⁷

¹⁵³ Berkeszi, 1989: 84.

¹⁵⁴ E szempontra szolgált kiváló példát Győry Dezső, aki a már említett hadiértségi vizsgájának eseményével kapcsolatban számolt be arról, hogy a vizsgára feltűzte az „arany” cserkész érdemérmét, amit azonban a vizsgáztató tanárok zsebre rakatták vele. Így, megállapítható, hogy habár nem járt sikerrel, a frontra még be nem vonult, de (nem katonai) kitüntetéssel büszkélkedni kívánó tanuló célja minden bizonnyal a jobb érdemjegy megszerzése volt. Győry, 1960: 28.

¹⁵⁵ 1917 második felében egyre erőteljesebben jelentkezett a világító-és fűtőanyag-hiány, amely helyzet 1918-ra szinte már tarthatatlanná vált. Völgyesi, 2016: 112.

¹⁵⁶ KFL, VI.1. 55/1918. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója a VKM 7/1918. sz. rendeletével kapcsolatban feltett kérdésekre reagál (1918. január 15.).

¹⁵⁷ Uo.

Ehhez hasonlóan, a minél nagyobb időspórolás jegyében adtak utasítást egyes miniszteri rendeletek azokkal a tanfolyamokkal kapcsolatban, amelyeknek időtartamába valamilyen iskolai szünnap, így például vallási ünnep „csúszott”. Ez általában a Húsvétot, illetve Pünkösöd ünnepét jelentette. Így a VKM 2257/1917. sz. rendelete (1917. február 20.) például az 1916–1917-es tanév tanfolyamára vonatkozóan írta elő, hogy az 1917. március 1-je és április 14-e között lebonyolítandó tanfolyamon a húsvéti szünetből csak Nagypéntek, Nagyszombat, illetve Húsvét első és második napja lehet szünet, s (a vasárnapokon kívül) az összes többi nap a tanításra volt fordítandó.¹⁵⁸ Ehhez hasonlóan, később, a VKM 4280/1918. sz. rendelete (1918. április 19.) arra adott utasítást, hogy az 1917–1918-as tanév májusi tanfolyamán a vasárnapok, Pünkösöd első napja és az Áldozócsütörtök (1918. május 9.) kivételével a tanfolyam előadásait minden nap meg kellett tartani.¹⁵⁹

Ugyanakkor, bár feltételezhető, hogy senki sem volt jobban tisztában a tanfolyamok megszervezésének égető szükségességével, mint maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter, talán még inkább aggódtak gyermekeik jövőjéért az érintett tanulók szülei, illetve gyámjai. A hivatalos szervek irányába kifejtett, a főként a tanulóktól és a szülőktől érkező nyomás jelenléte számos vonatkozó igazolható. Ezek mindegyike a várt intézkedések meghozatalának sürgetését kívánta elérni.

A VKM például már az 1915–1916-os tanévre vonatkozóan megengedte, hogy különleges esetekben más intézetek tanulóit is felvehessék egy másik iskola által szervezett előkészítő-tanfolyamra, illetve az azt követő vizsgákra. Ez azt jelentette, hogy egyetlen tanulónak sem kellett azért még egy tanévet várnia, mert egymaga számára nem rendezték meg az adott tanévben az előkészítő-tanfolyamot.¹⁶⁰ A miniszter lépése azzal indokolható, hogy egyes iskolákban nem mindig volt elegendő számú tanuló, hogy elinduljon a tanfolyam, ami általában a korábbi sorozások eredményeként, vagyis a sorköteles korú és hadiszolgálatra alkalmasnak talált tanulók hiánya miatt következett be.

Szintén az előbbi problémakörrel kapcsolatban említhető „az érdekelt pécsi diákok” tiltakozása a hadiérettségi intézmények feltételezett eltörlése ellen. Hetedik osztályos diákok ugyanis a Pécsi Napló 1917. január 19-ei számában megfogalmazták, hogy értesülésük szerint az 1899-es évfolyamú, sorköteles tanulóifjúságra nem kívánta a miniszter kiterjeszteni az előző évi kedvezményeket, ezért csatlakoztak a „pesti diákok” mozgalmához. Érvként a felszólalók elfogultsággal vádolták a hivatalos szerveket és azt hozták fel, hogy „a *mostan*

¹⁵⁸ KFL, VI.1. 144/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója értesíti az iskolákat a VKM 2257/1917. sz. rendeletéről (1917. február 22.)

¹⁵⁹ KFL, VI.1. 248/1918. A VKM 4280/1918. sz. rendelete.

¹⁶⁰ KFL, VI.1. 235/1916. Hadiérettségire előkészítő-tanfolyamról.

sorozandók között bizonyára nincsen valamelyik miniszternek, államtitkárnak, vagy képviselőnek fia vagy jó ismerőse”.¹⁶¹ Minden bizonnyal hasonlóképp reagált a tanulóifjúság az ország más területein is, ugyanis, valószínűsíthető, hogy a hátország társadalmi nyomásának lecsillapítására küldte meg Badics Ferenc azt az 1917. január 15-én kelt leiratát, amely az 1899-es születésű, 1917-ben sorozás alá kerülő tanulók helyzetével foglalkozott. Ebben a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója leírta, hogy a VKM a honvédelmi, illetve a hadügyminiszterrel fog egyeztetést folytatni arról, hogy mikor jön el „a terbe vett s az idén a múlt évi tanulságok után lehetőleg jobban szervezendő cursusok [értsd: előkészítő-tanfolyamok] ideje”.¹⁶² Badics emellett ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy amint megszületik a döntés, értesíteni fogja az iskolákat¹⁶³ a legújabb rendelkezésekről. Addig pedig az intézetektől kérte, hogy nyugtassák meg a gyermekük jövője iránt aggódó szülőket.¹⁶⁴

VI. Az előkészítő-tanfolyamok értékelése

Az előkészítő-tanfolyamokról és jelentőségükről a hátország társadalma is előszeretettel nyilatkozott. E véleménynyilvánítások zöme azonban inkább kritikával, semmint elismeréssel illette a tanfolyamokat, illetve az azokat követő hadiérettségi vizsgát. A legtöbb kritika talán nem is létrehozásuk céljával, hanem megszervezésük és lebonyolításuk módjával kapcsolatban érte őket a szülők, tanárok vagy iskola-igazgatók részéről.

Kritikák tekintetében Vajticzky Emánuel számolt be például arról az 1915–1916-os előkészítő-tanfolyam vonatkozásában, miszerint Dr. Gál Kelemen, a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatója szerint semmi sem indokolta, hogy a VII. osztályt végzett, besorozott tanulókat is feljelentkeztessék a tanfolyamokra. Ugyanis, úgy vélték, hogy lehetetlen a VII. osztályra (10 hónapra) szánt tananyagot mindössze egyetlen hónap leforgása alatt rendszeresen elsajátítani, hiszen az egyrészt normál körülmények között is nehéz elsajátítani, másrészt a tanfolyam kezdetére „a VII. osztálynál az egyévi erős munkában” már teljesen „keifárad az

¹⁶¹ Tiltakozás a hadi érettségi eltörlése ellen. *Pécsi Napló*, 1917. január 19., 5.

¹⁶² KFL, VI.1. 45/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója a hozzá intézett kérdésekre reagálva kifejti, hogy az 1898–1899-es születésű, besorozott tanulóakra vonatkozó felsőbb intézkedések folyamatban vannak (1917. január 15.).

¹⁶³ Ennélfogva feltételezhető, hogy a kellemetlen kérdezősködést, érdeklődést megelőzendő került kiadásra már 1918. január 2-án a VKM 7/1918. sz. rendelete, amely többek között a következő, 1917–1918-as tanévben szervezendő tanfolyam(ok) várható lebonyolításának körülményeiről tudósított. KFL, VI.1. 29/1918. A VKM 7/1918. sz. rendelete.

¹⁶⁴ KFL, VI.1. 45/1917. Badics Ferenc, a Budapest-vidéki tankerület főigazgatója a hozzá intézett kérdésekre reagálva kifejti, hogy az 1898–1899-es születésű, besorozott tanulóakra vonatkozó felsőbb intézkedések folyamatban vannak (1917. január 15.).

elme”.¹⁶⁵ Hasonlóképp gondolkodott Kardos József, a Debreceni Magyar Királyi Állami Főreáliskola igazgatója is, szerinte ugyanis az 1915–1916-os tanévben lebonyolított előkészítő-tanfolyam megszervezése a már hosszú idő óta bevonult katona-tanulók számára helyes és látszik csak indokoltnak, ellenben „oly kevéssé látszik megokoltnak az alig bevonult avagy még be sem vonult tanulóknak felvétele”.¹⁶⁶ Sőt, állítása szerint egy diákja még azt is visszautasította, hogy részt vegyen a tanfolyamon, mivel azt „megszégyenítőnek” tartotta.¹⁶⁷

Másrészt, a levéltári dokumentumokban, illetve a sajtóban fellelhető álláspontok is kritikus hangot ütnek meg a tanfolyamokkal kapcsolatban. Még az első tanfolyam lezárulása előtt fejtette ki véleményét a Szeged és Vidéke című politikai napilap 1916. június 10-ai száma. A Lesben című cikk két érvet hozott fel a tanfolyamot elítélő álláspontja megerősítésére. Egyrészt, megfogalmazta, hogy az általában egy hónapon át tartó előkészítő-tanfolyamok alatt a tananyag és annak vázlata éppen, hogy csak „megismerhető”, ám semmiképpen sem sajátítható el kellő alapossággal. Másrészt, úgy vélte, hogy az igazán értékes „érettségi bizonyítvány nemcsak egy év tanulmányi eredményéről számol be, hanem több [...] esztendőjéről”.¹⁶⁸ Ezért kifejtette, hogy – bár mindenképpen méltányolni kell a harctéren küzdő diáksereg a haza védelméért mutatott buzgalmát – „komolytalan és felesleges időöltés” bizonyítványt kiadni egy 25 napos „iskolaév” elvégzése után. A cikk szerzője konklúzióként azt fogalmazta meg, hogy mindenféle „vizsgakomédia” nélkül kiadhatóvá kellene tenni a hadiériettség bizonyítványát, ezzel együtt eltörölve a „látszatériettségnek” nevezett hadiériettség vizsgát.¹⁶⁹

Ugyanakkor, szintén érdemes tekinteni a Nagyváradi tankerület főigazgatójának, Menráth Ferenc egyéves önkéntes őrmester osztály- és érettségi vizsga letételére irányuló kérelméhez írt (1917. február 8.) véleményes jelentését. Ebben a főigazgató leírta, hogy szerinte – miután nyilvánvalóvá vált, hogy a háború elhúzódik – a középiskolák VII. és VIII. osztályába is féléves tanfolyamot kellett volna bevezetni. Ezt azzal támasztotta alá, hogy szerinte a tanulók félév alatt a teljes tanév anyagát „lelküismeretes tanítás és tanulás mellett” kellő mértékben el tudják sajátítani, ám a lövészárokból vagy egyéb katonai szolgálatban, illetve a megszervezett 3–4 hetes kurzus alatt ez lehetetlen. Ezért, kifejtette, hogy az általa elképzelt rendszer még most, 1917 februárjától is bevezethető lehet, hiszen a háborút lezáró „béke messze van”.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Vajticzky, 1916: 315–316.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ Lesben. *Szeged és Vidéke*, 1916. június 10., 2.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ MNL OL, K 500. 1917–11–141. 20561/1917. A Nagyváradi tankerület főigazgatójának véleményes

Végül, említésre méltó még a Világ című lapban megjelent A nürnbergi tölcser című cikk, amely még az említetteknél is kritikusabban fogalmazott a hadiéretekkel és az előkészítő-tanfolyamokkal kapcsolatban. Legfőbb vádja az volt, hogy szerinte az oktatási rendszer feláldozta a tudományt a háború oltárán: vasakarattal kérte számon a tudást a tanulókon, miközben nem akarta vagy nem tudta belátni, hogy „*ahhoz, hogy valaki jó szakasparancsnok, vagy jó századparancsnok legyen, nincs szükség kettős könyvvitelre, algebrára, görög és latin nyelvre, ábrázoló geometriára, elméleti fizikára*”.¹⁷¹ A cikk szerint ugyanis ahhoz, hogy valaki jó katona legyen, elegendő a gyakorlati, katonai kiképzés; hiszen nem hadvezérek vagy hivatásos főtisztok képzése volt a cél, hanem a haza védelmére szolgálatba álló katonáké. Ezért a cikk szerint nem volt szükség „a tudományos gyorstalpalásra” (értsd: előkészítő-tanfolyamokra) és az értelmetlen „bizonyítványgyártásra” (értsd: hadiéretekre), amely utóbbinak amúgy sem volt meg a normál érettségihez képesti didaktikai értéke. Emellett, a cikk továbbá a tanfolyamok megszüntetését is javasolta, mivel szerinte azoknak „*sem tudományos, sem gyakorlati értékük nincs, csak a tanári testületet nyomorítják meg*”.¹⁷² Szerinte az egyévi önkéntesség kedvezményét nem szabadott volna összekötni az érettségi vizsga letételével, hanem ehelyett egyszerűbb lett volna, ha engedélyezik, hogy a középiskolából bevonuló és alkalmasnak talált fiatalok jelentkezessenek tisztképző tanfolyamra, elengedve az érettségre vonatkozó, felesleges „mizériát”.¹⁷³

Mindamellett, a hazai sajtó igen erőteljesen kiállt amellett, hogy a háborút megjárt katona-tanulóknak igenis kijár vizsgáikon a méltányosság és a szolidaritás. Számos utalást találhatunk a sajtóban arra, hogy a tanári, vizsgáztató kart szolidaritásra, a szorult helyzetben lévő tanuló-ifjúság megsegítésére szólították fel. Ezzel összefüggésben említhető meg például a Szeged és Vidéke című politikai estilap 1916. július 22-ei száma, amely a Tallózás a szegedi Értesítőben című cikkében a katona-tanulók vizsgáztatásával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „*ez igen természetes és bizonyos, hogy a tanárok is kellő méltányossággal teljesítették ez egyszer az eddigieknél is nehezebb föladataikat*”.¹⁷⁴ Indoklásul, megerősítés gyanánt azzal egészítette ki véleményét, hogy a latin és emberi bölcsességet idézve, szerinte „*nem az iskolának, de az életnek tanulunk*” és mivel e katonák a háború miatt inkább a halálnak tanultak, mint az életnek, ennyit igazán megérdemelték a tanári kartól.¹⁷⁵

jelentése (1917. február 8.) Menráth Ferenc önkéntes őrmester, a Temesvári Kegyesrendi Főgimnázium katona-tanulójának osztály- és érettségi vizsga letételére irányuló kérelméhez.

¹⁷¹ Borbély Zoltán: A nürnbergi tölcser. *Világ*, 1918. április 19., 1–2.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Tallózás a szegedi Értesítőben. *Szeged és Vidéke*, 1916. július 22., 3.

¹⁷⁵ Uo.

Ebben a vonatkozásban egy másik példát is említve, a Mohácsi Hírlap számolt be arról az esetről (1917. április 22.), amikor a Szegedi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban az alkalmasnak nyilvánított, 16 sorköteles tanulóból 7 tanuló bukott meg, mire az egyik tanár úgy vigasztalta az elégtelenül vizsgázókat, hogy „*oda se neki, ugysis elesik a harctéren, aztán semmi hasznát nem vehette volna neki, hogy éret*”.¹⁷⁶ Erre az érintett tanulók felháborodásukat fejezték ki a tanárral szemben, ami mellett a lap is kiállt: úgy fogalmazott, hogy nem bocsátható meg az, „*hogy [bárki] az érettünk életet, vért áldozni merő harcost, – aki hozzá még alig lépte át a serdült kor határát, – ily kiméletlenül bántsa*”,¹⁷⁷ illetve „*nem méltó arra, hogy az ifjúságot, a nemzet virágát és reményét gondjaira bízjuk*”.¹⁷⁸

Végül, a radikális Világ 1916. április 19-ei száma is beszámolt róla, hogy bár az első háborús tanévben bevezetett hadiérettségi intézményének számos hátránya volt – hiszen három hónapnyi szorgalmi időszak veszett el –, ám az intézkedést még így is egyetértőleg támogatta a háborús társadalom. Mivel a tanulók legnagyobb részének rendkívül gyenge volt a szorgalma a háború különböző, külső tényezői (családi katasztrófák, munkaerő-hiány, megélhetés nehézségei, stb.) következtében, a lap szerint egy rendes érettségi vizsga megtartásával „*tönkretesszük az érettségi komolyságát, mert az eredmény előreláthatólag gyenge lesz*”.¹⁷⁹ Ezért a lap azt feltételezte, hogy ha ilyenre sor is kerülne, úgy a vizsgabizottság – bár megállapítja, hogy a tanuló sikertelenül vizsgázott le –, „*de tekintve a tekintetbe veendőket, a jelöltnék az érettségét kiadja*”.¹⁸⁰ Ezért a lap javasolta, hogy adják meg a tanulóknak az érettségi bizonyítványt, hiszen ha a harctéren megállták a helyüket és ott éretté váltak, akkor mindenképpen megérdemlik; ha pedig elesnek a fronton, akkor úgysem fogják hasznát venni a valódi tudást nem tükröző, értéktelen papírnak.¹⁸¹

¹⁷⁶ Több gyengédséget! *Mohácsi Hírlap*, 1917. április 22., 3–4.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Bevonulo ifjaink érettségije. *Világ*, 1916. április 19., 10.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Uo.

VII. Kitekintés

Munkám utolsó fejezetében az 1917–1918-as háborús tanévet követő, 1918 ősztől 1919 végéig tartó időszakot kívánom röviden bemutatni az oktatásügy helyzetének szemszögéből. A tanerő és a tanulóifjúság az „ötödik háborús tanévként”¹⁸² is nevezhető, másfél év alatt ugyanis az első világháborúhoz hasonló megrázkódtatáson ment keresztül, a Károlyi-féle Magyar Népköztársaság, a Tanácsköztársaság, majd az azt követő korai Horthy-korszak felelőssége vonása nyomán.

Az 1917–1918-as tanév befejezését követően várható volt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiára jellemző egyre súlyosabb gazdasági, társadalmi és politikai körülmények következtében az 1918–1919-es tanév helyzetében sem következik be pozitív jellegű változás. A háború második felétől egyre súlyosabbá váló fűtő- és világítóanyag hiányát nem sikerült megoldani, ráadásul 1918 őszen már számolni kellett a spanyolnátha-járvány okozta problémákkal is, amely a szénszünettel egybekötve megnövelte az iskolai kényszerszünet hosszát. Mindezt fokozta az idegen, átmenetileg vagy tartósan megszálló csapatok erőszakoskodása és fosztogatása, amely az iskolák anyagi javait érintette leginkább érzékenyen.¹⁸³ Ugyanakkor, mivel nem volt ritka az oktatási intézmények kaszárnyává, vagy a sebesültek számára hadikórházzá alakítása sem, az államnak gyakran épületeket kellett bérelnie oktatási célokra; felújításra vagy a tervezett új épületek megépítésére ugyanis a rendkívül magas infláció miatt még csak nem is gondolhattak. Ennélfogva a háborús tanévek már megszokott hagyományaihoz híven a diákok sok helyen összezsúfolva, csökkentett óraszámban látogatták a tanórákat.¹⁸⁴

Problémákat okozott az is, hogy a háborúból hazatért tanulók elszoktak a komoly tanulástól, sőt egyesek már tanulni sem tudtak. Emellett, a tanulókra nézve a forradalmi mozgalmak sem zajlottak le hatástalanul: magatartásuk a tanárokkal szemben egyre több kifogásra adott okot, tanulási kedvük megcsappant, kötelességteljesítés pedig meglazult.¹⁸⁵ A fennálló, kedvezőtlen körülményeknek köszönhető, hogy a tanítás színvonala az előkészítő-tanfolyamok eredményessége alá esett.¹⁸⁶ Hasonlóképp rendkívül kedvezőtlen helyzetbe kerültek az oktatásban foglalkoztatott közalkalmazottak, így a pedagógusok is: az elhatalmasodó infláció nem tartott lépést a bérezésükkel, így megélhetési körülményeik

¹⁸² Donáth, 2020: 161.

¹⁸³ Uo. 130.

¹⁸⁴ Mann, 2002: 108.

¹⁸⁵ Donáth, 2020: 204–205.

¹⁸⁶ Uo. 152.

még fokozottabb mértékben megnehezültek, s folytatódott a háború alatt már meginduló életszínvonal-csökkenésük.¹⁸⁷ Ezt tetézte a menekült pedagógusok nehéz helyzete, mivel megesett, hogy az idegen erők (cseh, román, francia) által megszállt területeken rekedt tanárokat kilakoltatták, illetve elbocsátották, így megszűnt a fizetésük folyósítása is.¹⁸⁸

Az őszirózsás forradalom (1918. október 31.), majd a háborút lezáró padovai fegyverszünet (1918. november 3.) után a Károlyi Mihály nevével fémjelzett Magyar Népköztársaság megpróbálta orvosolni az oktatásügyben (is) elszabaduló szélsőséges állapotokat. A kormány 1918 novemberében tette közzé a közoktatás átalakításának programját, amit vallás- és közoktatásügyi miniszterként Lovászy Márton (1918. október 31. – december 22.) és Kunfi Zsigmond (1919. január 19. – március 21.) képviselt. Intézkedéseik között többek között az iskolakötelezettség felső határának felemelése, az iskolai képzés gyakorlatiasabbá tétele szerepelt. Emellett szociális segélyben részesítették a tanulókat, felemelték a pedagógusok fizetését, illetve kiterjesztették a nők felsőfokú tanulmányaira vonatkozó lehetőségeket.

Az 1919. március 21-ei hatalomátvétel nyomán létrejövő Magyarországi Tanácsköztársaság még a Népköztársaság kormányainál is radikálisabb változtatásokat eszközölt a közoktatásban. Az oktatásügy irányítása a Közoktatásügyi Népbiztosság (KN) hatáskörébe került, melynek élén a korábbi miniszter, Kunfi Zsigmond állt (helyettese pedig az irodalomtörténész és filozófus Lukács György volt). A KN rendeletei között az állam és az egyház szétválasztása, az egyházi vagyon állami kézbe adása, s így az egyházi iskolák államosítása volt. Új, egységes tanügyigazgatási szervezetet állítottak fel: a tankerületi főigazgatóságokat a művelődési osztályok váltották fel a városokban, megyékben, járásokban egyaránt. Sor került a tanítók fizetésének növelésére és az oktatási rendszer átalakítására is: az ötéves középiskolai képzés első három évében a gyakorlatiasság és a természettudományos képzés került hangsúlyozásra, míg a felső két „liceális” osztálya humanisztikus és természettudományi tagozatra oszlott, amelynek feladata a továbbtanulásra való felkészítésben koncentrált. Eltörölték a latin és görög nyelv tanítását, helyette viszont bevezették a szociális ismeretek oktatását. Ugyanakkor, a kötelező vallásoktatás kérdéséről központi rendelet nem került kiadásra, a KN az arról való döntést a helyi szervek hatáskörébe utalta.

¹⁸⁷ Mann, 2002: 109.

¹⁸⁸ Donáth, 2020: 102–114.

Számos intézkedése közül – munkám szempontjából – talán az a leginkább releváns, hogy a tanácskormány változtatásokat fogatosított a vizsgázási rendszer tekintetében is, mondhatni átörököltette a háborús rendszer hagyományait. Azzal szemben azonban még csak arra sem törekedett, hogy legalább a vizsgák megtartásának látszatát fenntartsa, hiszen eltörölte az osztályozás intézményét, illetve az osztályvizsgák, valamint az érettségi vizsga megtartását is.¹⁸⁹ Ez azt jelentette, hogy a végzős középiskolai tanulók számára az érettségi vizsga helyett egy olyan értekezletet kellett tartani, amelyen megállapították a tanulókról, hogy megfelelt-e az előírt tanulmányi követelményeknek.¹⁹⁰ Érettségi bizonyítványok helyett tehát „végbizonyítványok” kiosztására került sor, amelyben érdemjegyek nem szerepeltek, csupán a „megfelelt” vagy „nem felelt meg” minősítés. A tanácskormány a rendeletek bevezetésekor egyrészt arra hivatkozott, hogy a „kommunizmus iskolájában” a tanuló nem a minél jobb érdemjegyért tanul.¹⁹¹ Másrészt, úgy vélekedtek, hogy a tanulók tudása közötti különbség kevésbé adható meg szimplán érdemjegyekkel.¹⁹²

A kommün bukását követően azonnal megkezdődött a visszarendeződés a széleskörű adminisztratív intézkedések kiadásával.¹⁹³ Az újjáalakuló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium visszaadta a Tanácsköztársaság idején köztulajdonba vett tanintézeteket a régi tulajdonosaiknak. Ezzel párhuzamosan a VKM 4507/1919. sz. rendelete (1919. augusztus 10.)¹⁹⁴ hatályon kívül helyezte a KN oktatásügyi rendelkezéseit, miközben megsemmisítette a proletárdiktatúra idején fogatosított kinevezéseket és elbocsátásokat. A rendelet ezen túl azt is kimondta, hogy az iskolafenntartók feladata, hogy tanerőiket vizsgálat alá vonják, hogy azok részt vettek-e bármilyen módon a Tanácsköztársaság tevékenységében.¹⁹⁵ Azokat, akikről bebizonyosodott, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosságtól bármiféle kinevezést nyertek, vezetői állásokat fogadtak el vagy megbízásokat vállaltak, a miniszter a fegyelmi eljárás megindításával felfüggesztette őket állásukból. Az 1919. augusztus–szeptember folyamán létrejövő fegyelmi bizottságok a legkülönbélebb ürügyekre hivatkozva nyilvánítottak bűnösnek egy-egy¹⁹⁶ pedagógust,¹⁹⁷

¹⁸⁹ Mészáros–Németh–Pukánszky, 1999: 366–367.

¹⁹⁰ Milei–Petrák, 1959: 84.

¹⁹¹ A KN intézkedésének hatása egyesnek mondható, hiszen az osztályozás eltörlése a tanulmányaival komolyabban foglalkozó diákokat bántotta, mivel munkájukban az osztályzatnak láthatóan kifejezésre jutó eredménye nem került megállapításra. Ezzel szemben a gyengébb tanulók megkönnyebbülve vették tudomásul az osztályozás és a vizsgák eltörlését. Donáth, 2020: 206.

¹⁹² Vincze, 1951: 38.

¹⁹³ Németh, 2005: 312.

¹⁹⁴ Simon, 1959: 101–103.

¹⁹⁵ Jóború, 1963: 108.

¹⁹⁶ Bizonytalan, hogy pontosan hány pedagógust érintettek a fegyelmi vizsgálatok. Erről a szakirodalmi vélemények megoszlanak. Mann Miklós a főváros vonatkozásában 400 tanítóról, Simon Gyula 500-ról, Jóború ellenben 2000 főről beszél. Mann, 2002: 108.; Simon, 1959: 16.; Jóború, 1963: 109.

¹⁹⁷ Jóború, 1963: 108.

a legáltalánosabb indok a proletárdiktatúra melletti kiállás, funkcióvállalás, „haza-, vallás- és erkölcsellenes magatartás” volt.¹⁹⁸

A tanári kar mellett – bár a pedagógusoknál jóval kisebb mértékben – megkezdődött a Tanácsköztársaság támogatásában részes tanulóifjúság felelősségre vonása is.¹⁹⁹ A Hivatalos Közlöny 35 tanuló nevét sorolta fel 1919 őszén, akiket az ország összes középiskolájából kizártak a tanácskormány idején betöltött szerepvállalásuk következtében. Budapesten 270 tanuló ellen indult eljárás: ebből harminc főt a hazai összes iskolából, 120-at pedig saját intézetéből zártak ki. Számos tanulót más iskolába helyeztek át.²⁰⁰ A VKM 1032525/1919. sz. rendelete (1919. augusztus 16.) felsorolta kb. két tucat tanuló nevét, akik – mivel a kommunista érzelmű diákmozgalomban aktív résztvevők voltak – bárminemű vizsga letétele nélkül kaptak osztály-, illetve érettségi bizonyítványt. Velük szemben a miniszter fegyelmi vizsgálatot rendelt el, s csak azt követően engedte meg (pót)magánvizsgára bocsátásukat.²⁰¹

Az érintett tanerővel és a tanulóifjúsággal szembeni fegyelmi eljárásokkal párhuzamosan Huszár Károly, a Friedrich István vezette kormány kultuszminisztere megalapozta a korai Horthy-korszak oktatáspolitikájának új ideológiáját. Huszár a keresztényszocialista mozgalom eszméit képviselte, hangsúlyozta a keresztény kulturális alapokhoz történő visszatérés szükségességét, amit a szociális követelményekkel kívánt összehangolni. Legfőbb feladatának ezért a magyar iskola becsületének visszaszerzését tartotta, amelynek széleskörű intézkedéseivel kívánt érvényt szerezni. Mivel e rendelkezések (nemzetnevelés szempontjainak népiskolai érvényesítése, vallásoktatás újbóli bevezetése, cserkészlet mint az ifjúság testi nevelésének iskolai elindítása, felnőttoktatási kulturális tanfolyam megszervezése, stb.) a hazafias szellemnek az iskolák útján való ápolásáról, erősítéséről szóltak és a pedagógusoktól keresztény, nemzeti szellemű nevelést vártak el, Huszár Károly lényegében a Horthy-korszak későbbi, nagy oktatáspolitikusainak (Klebsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter és Kornis Gyula államtitkár) tevékenységét alapozta meg.²⁰²

¹⁹⁸ Simon, 1959: 12–13.

¹⁹⁹ Kőte, 1979: 198.

²⁰⁰ Uo. 199.

²⁰¹ KFL, VI.1. 243/1919. A VKM 1032525/1919. sz. rendelete (1919. augusztus 16.).

²⁰² Mészáros–Németh–Pukánszky, 1999: 368.

VIII. Összegzés

Annak ellenére, hogy az első világháború alatti oktatásügy változásainak talán legfontosabb elemét jelentették az előkészítő-tanfolyamok, illetve az azokhoz kapcsolódó hadiérettségi vizsgák, a témával ez idáig a hazai történeti irodalomban senki sem foglalkozott. E céltól vezérelve, tanulmányomban arra törekedtem, hogy hiánypótlóan mutassam be a tanfolyamok létrejöttének okait és céljait, működésének kereteit és körülményeit, illetve a tanfolyamokon és a hadiérettségi vizsgákon fellépő visszaéléseket is. Ehhez, bevezető gyanánt röviden számot adtam a háborús iskolaügy általános jellegzetességeiről, majd záró gondolataimban az 1918–1919-es tanév hasonlóan kaotikus jellegzetességeit értékeltem.

A főként levéltári dokumentumokra, illetve a korabeli sajtóanyagra épülő feltárásom alapján két fontos következtetés tehető. Egyrészt az, hogy az 1914 augusztusa és 1916 júniusa közötti időszakban a kormányzati körök több, egymást követő intézkedést hoztak, amellyel céljuk a fronton már aktív katonai szolgálatot teljesítő vagy még csak éppen besorozott tanulók tanulmányi helyzetének rendezése volt. Ezzel kapcsolatban a kormány oktatásügyi tevékenysége ad hoc megoldásnak tűnik, hiszen újabb és újabb rendeletek követték egymást, egészen addig, amíg nem tisztázódott, hogy a gyors és győzelmes háború helyett egy, akár évekig is elhúzódó nemzetközi konfliktussal kell számolni. Másrészt, hogy az 1916 második felétől már egy viszonylag stabil rendszer, az érettségire előkészítő-tanfolyamok intézménye működött, amely kisebb változtatásokkal lényegében az utolsó háborús, 1917–1918-as tanév végéig fennmaradt. Ez kívánta gyorsított megoldásban „kitermelni” az elhúzódó küzdelem fiatal katonai állományát, amely feladatát teljesítette is, csak hogy a benne rejlő kikapuk kihasználása és a háború emberi oldalának (tanári szolidaritás) megjelenése visszaélések megjelenéséhez vezetett.

IX. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Kalocsai Főgyűházmegyei Levéltár (KFL)

VI.1. Kalocsai Érseki Főgimnázium

12–13. doboz (1912–1919)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára, I. A vallás-és közoktatásügy kormányzata, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1954)

K 500 Egyetemekre, főiskolákra, középiskolákra vonatkozó iratok (1868–) 1915–1918.

160–166. csomó. Tanulók háborús vizsgakedvezménye.

Sajtóanyag

Budapesti Hírlap, 1914

Az érettségi. *Budapesti Hírlap*, 1914. október 13., 11.

Háborús érettségi. *Budapesti Hírlap*, 1914. október 14., 1.

A kaposvári gimnazisták és a háboru. *Budapesti Hírlap*, 1914. október 21., 11.

Kalocsai Néplap, 1916

A háboru és a középiskolai tanulók. *Kalocsai Néplap*, 1916. február 5., 5.

A harcztéren levő diákok vizsgálata. *Kalocsai Néplap*, 1916. március 25., 2.

Katona tanító-jelöltek előkészítő tanfolyama. *Kalocsai Néplap*, 1916. május 27., 2.

Kecskeméti Napló, 1916

Hadi érettségi. *Kecskeméti Napló*, 1916. június 28., 3.

Magyarország, 1914–1915

A tanuloifjúság a háborúban. *Magyarország*, 1914. október 2., 8.

Szerkesztői üzenetek. *Magyarország*, 1915. december 12., 21.

Mohácsi Hírlap, 1917

Több gyengédséget! *Mohácsi Hírlap*, 1917. április 22., 3–4.

Pécsi Napló, 1917

Tiltakozás a hadi érettségi eltörlése ellen. *Pécsi Napló*, 1917. január 19., 5.

Pesti Hírlap, 1914

Felhívás a középiskolai ifjúsághoz. *Pesti Hírlap*, 1914. október 18., 13.

Az érettségi bizonyítvány. *Pesti Hírlap*, 1914. október 20., 8.

Somogyvármegye, 1915

Új rendelet a hadiérettségiről. *Somogyvármegye*, 1915. április 22., 3.

Szeged és Vidéke, 1916

Lesben. *Szeged és Vidéke*, 1916. június 10., 2.

Tallózás a szegedi Értesítőben. *Szeged és Vidéke*, 1916. július 22., 3.

Világ, 1916–1918

Bevonulo ifjaink érettségije. *Világ*, 1916. április 19., 10.

Borbély Zoltán: A nürnbergi tölcser. *Világ*, 1918. április 19., 1–2.

Forráskiadványok

Főgimnázium Értesítője, 1916

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1915–1916. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1916.

Főgimnázium Értesítője, 1917

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1916–1917. iskolai évről. Kalocsa, Jurcsó Antal Könyvnyomdája, 1917.

Főgimnázium Értesítője, 1918

A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1917–1918. iskolai évről. Kalocsa, Werner Károly Könyvnyomdája, 1918.

Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924

A M. Királyi Kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum irodalmi és nyomdai R. T. Könyvnyomdája, 1924.

Szakirodalom

Bihari, 2008

Bihari Péter: *Lövészárkok a háttérországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

Bihari, 2014

Bihari Péter: *1914. A nagy háború száz éve. Személyes történetek.* Budapest, Pesti Kalligram Kiadó, 2014.

Berkeszi, 1989

Berkeszi István: *Katakliizma (Berkeszi István első világháborús naplója).* Békéscsaba, Új Aurora, 1989.

Berkó, 1928

Berkó István: Az egyéviönkéntesek. In: Berkó István – Gróf Csáky Károly (szerk.): *A magyar királyi honvédség története 1868–1918.* Budapest, M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 163–170.

Csunderlik, 2017

Csunderlik Péter: „A háború mint óriási átfogó gondolat” – Kultúra és a „háború kultúrája” Magyarországon In: Kaba Eszer (szerk.): *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918)*. Budapest, Politikatörténeti Intézet – Napvilág Kiadó, 2017. 87–105.

Donáth, 2020

Donáth Péter: *Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben*. Budapest, Trezor, 2020.

Győry, 1960

Győry Dezső: *A nagy érettségi*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1960.

Hajdu–Pollmann, 2014

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris, 2014.

Jóború, 1963

Jóború Magda: *A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1963.

Kókay, 2019

Kókay László: *Iskolapadból a pokolba. Kókay László első világháborús naplója*. Budapest, Nagy Háború Kutatásért Közhasznú Alapítvány, 2019.

Komárik, 1935

Komárik István: *A kalocsai Jézus-társasági intézet vázlatos története. 1860–1935. I. rész*. Kalocsa, Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1935.

Köte, 1979

Köte Sándor: *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1979.

Kukkonka, 2018

Kukkonka Judit: Szegedi iskolapadból a frontra. Kókay László naplója. In: Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2018. 106–115.

Mann, 1996

Mann Miklós: Oktatáspolitikai a dualizmus korában. In: Szabolcs Ottó (szerk.): *Magyarországról és Európáról*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, 1996. 84–85.

Mann, 2002

Mann Miklós: *Budapest oktatásiügye 1873–2000*. Budapest, Önkönet Kft, 2002.

Mészáros, 2000

Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat, 2000.

Mészáros–Németh–Pukánszky, 1999

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest, Osiris, 1999.

Milei – Petrák, 1959

Milei György – Petrák Katalin (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája*. Budapest, Gondolat, 1959.

Molnár, 2015

Molnár Zoltán: Mindennapi sorsok – A háborús hátország megpróbáltatásai. In: Szakály Sándor (szerk.): *Egy ezred év viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Budapest, L'Harmattan, 2015.

Nagy, 1977

Nagy Endre: Az első világháború diák-katonái. *Soproni Szemle* 1977/1. 69–74.

Németh, 2005

Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Budapest, Gondolat, 2005.

Romsics, 1999

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999.

Simon, 1959

Simon Gyula (szerk.): *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából (1919–1931)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1959.

Szabó, 2018

Szabó Róbert: A Kalocsai Jézus-Társasági Intézet első világháborús veszteséglistája, személyi- és anyagi önfeláldozása. In: Keresztes Gábor – Szabó Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél 2018. Tanulmánykötet III*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018. 687–696.

Szabó, 2019a

Szabó Róbert: Betekintés a Kalocsai Jézus-Társasági Intézet első világháborús történetébe. In: Farkas Flóra – Garai Luca – Szabó Csanád (szerk.): *Admusus XVII. Tanulmányok a XIX. Eötvös Konferencia előadásaiából*. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2019. 185–196.

Szabó, 2019b

Szabó Róbert: „...legyenek őhelyettük gyermeküknek atyjuk...” Az első világháború hatása a Kalocsai Érseki Főgimnázium tanulóifjúságára. *Clio Műhelytanulmányok* 2019/6.

Szijj–Ravasz, 2000

Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világháborúban: Lexikon A–Zs*. Budapest, Petit Real Kiadó, 2000.

Szoleczky, 2015

Szoleczky Emese: Háborús hátország – 1914. In: Szakály Sándor (szerk.): *Egy ezredév viharában meg nem rendült törhetetlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború*. Budapest, L'Harmattan, 2015. 43–62.

Torma, 2016

Torma Attila: *Győr városa az I. világháború alatt*. Győr, Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér, 2016.

Tóth, 2015

Tóth Szilárd: Sorozások és felmentések Kecskeméten, az I. világháborúban. In: Gyenesei József (szerk.): *Hátországban. Kecskemét az I. világháború idején*. Kecskemét, MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2015. 9–75.

Vajticzky, 1916

Vajticzky Emánuel: Középiskoláink élete a háború második esztendejében. *Magyar Középiskola* 1916/8. 305–316.

Vincze, 1951

Vincze László: *A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951.

Völgyesi, 2016

Völgyesi Zoltán: *Harctértől a hátszögig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016.

Internetes források

Kőfalviné, é.n.

Kőfalviné Ónodi Márta: Élet a Kiskunfélegyházi Gimnáziumban az első világháború idején. *Múltbanéző*
http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/koom-08t-1.html. (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 31.)

Kukkonka, 2013

Kukkonka Judit: „Iskolapadból a frontra”. *A Nagy Háború írásban és képen*. 2013. december 11.
https://nagyhaboru.blog.hu/2013/12/11/iskolapadbol_a_frontra#more5685451. (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 31.)